

Nyt fra Sprognævnet

1986 · 3/september

Nu er den her!

Samtidig med dette nummer af Nyt fra Sprognævnet udsender Dansk Sprognævn *Retskrivningsordbogen*, den nye og gennemreviderede udgave af den officielle danske retskrivningsordbog. Det er en begivenhed som mange har set hen til længe. Sidste gang ordbogen blev revideret var i 1955, og siden da er der i sproget sket mangt og meget som man ikke har kunnet finde oplysninger om i Retskrivningsordbogen. Dette nummer af Nyt fra Sprognævnet handler om den nye Retskrivningsordbog.

Den gamle ordbog – den fra 1955 – blev uofficielt kaldt »Den Grønne«. Også den nye ordbog er grøn, men i en lysere nuance. Dertil kommer at den nu er på mere end 600 sider, dvs. næsten dobbelt så tyk som den gamle ordbog.

Der er flere grunde til at den nye Retskrivningsordbog er blevet så meget større. En af dem er at der er flere ord i den. I den gamle ordbog var der ca. 45.000 ord, i den nye er der ca. 60.000.

Samtidig er opstillingen gjort mere luftig og læservenlig ved at hvert opslagsord nu står i en linje for sig. – I dette nummer af Nyt fra Sprognævnet er der under rubrikken Nye Ord (s. 20) en orientering om hvad det er for ord der er kommet med i Retskrivningsordbogen.

Også *Retskrivningsreglerne* – i den gamle ordbog hed de Retskrivningsvejledningen – er betydeligt udvidet. Før fyldte de under 20 sider, nu fylder de over 100. Og for at det skal være lettere at finde rundt i dem, er der nu både en detaljeret indholdsfortegnelse og et udførligt alfabetisk stikordsregister i bogen. Læs nærmere om de nye Retskrivningsregler inde i bladet (s. 22).

Retskrivningsordbogens staveformer og regler skal følges af alle eksamensberettigede skoler og statslige institutioner (fx ministerier og styrelser). Privatpersoner og private erhvervsvirksomheder som fx aviser og blade er derimod ikke forpligtet til at følge den officielle retskrivning – men de fleste gør det nu alligevel. Det samme gør forfattere og redaktører af ordbøger og andre opslags-

bøger. Retskrivningsordbogen er således den danske standard for stavning som praktisk taget alle danske sprogbrugere søger at følge.

De forskellige artikler i dette nummer af Nyt fra Sprognævnet vil naturligvis især betone forskellene mellem den gamle og den nye Retskrivningsordbog. Det er derfor vigtigt at slå fast at lighederne er meget større end forskellene. De staveændringer der er foretaget er få og aldrig af gennemgående eller principiel art. Man kan som en tommelfingerregel regne med at staveformer der var korrekte efter den gamle Retskrivningsordbog, også er korrekte efter den nye ordbog. Men derudover er der visse staveformer og enkelte måder at sætte tegn på, som før var forkerte, men som nu er blevet korrekte. De allerfleste af disse nyheder har sprogbrugerne imidlertid for længst taget forskud på i praksis, og mange vil derfor slet ikke opfatte dem som nyheder. Læs mere om de nye ordformer og staveformer inde i bladet (s. 8).

I sommeren 1985 var der en voldsom pressedebat om planerne for den nye Retskrivningsordbog. Dele af pressen og offentligheden havde fået den forkerte opfattelse at det drejede sig om en retskrivningsreform som ville gøre det tilladt at stave ordene efter udtalen. Men det har aldrig været tanken med den nye Retskrivningsordbog at lave en retskrivningsreform. Nu foreligger den nye ordbog, og man kan se at den danske retskrivning – helt bogstaveligt – ligner sig selv.

Fra ordbogens værksted

Hald Hovedgård ved Viborg var rammen om et fire-dages internatmøde i begyndelsen af november 1979. Sprognævnets arbejdsudvalg og amanuenser havde pakket weekendkufferten og var draget til Hald for at koncentrere sig uforstyrret om Retskrivningsordbogens alfabetiske del. Nu skulle det være. Vejrguderne var med os: En tæt tåge indhyllede stedet, så vi blev end ikke distraheret af udsigten. Der sad vi så alle seksten i riddersalen til langt ud på aftenen, på højryggede stole om det store tunge bord, hvor kandelabrene var omringet af ordbøger af enhver slags og dynger af papir, vedtagne redaktionsregler og nogle udkast til ordbogsmanuskripter til den nye Retskrivningsordbog.

Det blev et frugtbart møde, men på en anden måde end man havde tænkt sig. Vi kom nemlig næsten ikke et skridt videre med redaktionsarbejdet trods de ideelle udenomsforhold, men indså at arbejdet måtte gribes helt anderledes an hvis der skulle komme en ordbog ud af det inden for en overskuelig årrække. For det første var der strengt taget ingen grund til at alle arbejdsudvalgets ni medlemmer, der alle har deres egentlige arbejde at passe ved siden af Sprognævnet, skulle gennemdrøfte hvert enkelt ord i den nye ordbog, især ikke da de vigtigste retningslinjer for redigeringen allerede var blevet fastlagt af hele udvalget. Der blev derfor nedsat et underudvalg på tre medlemmer som løbende skulle gennemgå amanuensernes udkast til ordbogsmanuskripter. For det andet måtte Sprognævnet sætte kraftigt ind på at ansætte flere ordbogsredaktø-

rer (dvs. amanuenser), og det var straks værre, for penge var der ingen af.

Rodaktion og tremænd

Men ved et spil af omstændigheder blev det i løbet af et års tid virkelig muligt at ansætte yderligere et par redaktører til ordbogen. Ved den tid fik statsinstitutioner nemlig lov til at søge og modtage midler fra private fonde uden først at sikre sig Finansministeriets tilladelse. Denne form for privatisering hang formentlig sammen med at der generelt blev skåret ned på bevillingerne til offentlige institutioner, også på Sprognævnets, og flere af de private fonde som nævnet i sin kvide søgte støtte fra, afslog ansøgningen under henvisning til at Retsskrivningsordbogen er et samfundsansliggende og som sådan burde bekostes af offentlige midler. Det var jo så sandt som det var sagt, og efterhånden trådte både Undervisningsministeriet og Kulturministeriet stærkt til med tipsmidler og ekstraordinære bevillinger, og det lykkedes også nævnet at skrabe en del af det nødvendige beløb sammen fra forskellige barmhjertige fonde.

Også bevillingerne til Københavns Universitet var dengang under sparekniven, og det blev til held for Sprognævnet og Retsskrivningsordbogen. Nogle velkvalificerede unge sprogforskere, som var blevet sparet væk fra en karriere på Københavns Universitet, blev ansat på halv tid som ordbogsredaktører – midlertidigt og med frigørelsesattest, for på pengesiden kunne nævnet kun skue højst et år ud i fremtiden. I de år redaktionsarbejdet med den alfabetiske del af ordbogen stod på, blev der faktisk brugt en del tid og energi på noget der

ligner det gammelkendte regnestykke med mænd og dage og grøfter der skal graves. Vi kunne godt have undværet al den usikkerhed og midlertidighed og vendt hver femøre, men det var altså vilkårene.

Efterhånden kom redaktionen til at bestå af seks manuskriptproducerende redaktører og en kritisk gennemlæsende konsulent. Da det nu var RO = Retsskrivningsordbogen det gjaldt, var det nærliggende at døbe denne forsamling *rodaktionen* og medlemmerne af den *rodaktører* i den interne sprogbrug. De enkelte rodaktørers manuskriptudkast blev efter et fastlagt turnusskema delt ud til gennemlæsning og kommentarer til de øvrige, og en fast dag om ugen blev der holdt *rodaktionsmøde*, hvor manuskriptudkastene blev gennemheglet ord for ord og rettet til indtil de havde en udformning som hele rodaktionen kunne stå inde for.

I tilfælde af uenighed – og dem var der naturligvis en del af – blev problemet specielt forelagt for det før omtalte underudvalg under arbejdsudvalget, og hvis der heller ikke var enighed i underudvalget gik sagen videre til hele arbejdsudvalget. Som nævnt bestod underudvalget af tre personer, så det blev kaldt *tremandsudvalget*, senere også *tremændene* i den interne jargon. Tremændene fungerede som en art dommerpanel. De gennemlæste samtlige manuskriptudkast efterhånden som de forelå i rettet stand efter gennemgangen på redaktionsmøderne, og de mødtes regelmæssigt med redaktionen, med 1-2 måneders mellemrum. På disse *tremandsmøder* blev manuskriptudkastene gennemheglet nok en gang, ord for ord. De

o 1-2r

I, -spænding

* sagatid

* sagefald

← [sag/forhold (el. sagsforhold).]

← 2/11
= Sagsfører bestilling

Sagn

o el. sagn omgængdet 9 ill.

I; -suppl -m₂

(emneret)
← ~~register over emner~~
← [sagsforhold]

P -forhold (el. sagforhold); ← -

i sagsomkostning [er no. ft. (ft)]

← [register over sagsomkostninger]

saftig to., -t; saftning -en/ [saft/-

presser]

sag -en, -er, [i sms. sag- og sags-.]

saga -en, -er.

[sagde datid af sige.]

sages/løs.

← sagfører -en, -e sagførerne; sagfører/-

bestilling [-firma-]/

sag/kundskab, -kyndig.

saglig to., -t.

sagn -et, sagn -ene; sagn/figur, -kreds;

[somspunden to., sagnomspundet, sagnomspundne.]

sago -en, sago -ene; sago/gryn, [-mel]

[sag/område (el. sagsområde); -prosa];

-register [(i. sagsregister).]

← sags/anlæg, [-behandler, -behandling]; P

-fremstilling; -omkostning.

[sags/område (el. sagområde); -register

[(el. sagsregister).]

fleste afgørelser blev truffet her, mens spørgsmål af mere principiel karakter blev forelagt til afgørelse for hele arbejdsudvalget.

Hvert eneste ord i den nye Retskrivningsordbog er altså med garanti blevet gennemgransket af mindst ti sprogforskere. Og at det skete i et meget tæt samarbejde er forhåbentlig fremgået af beretningen her. Meget opmærksomme brugere af ordbogen vil måske nok kunne se visse forskelle mellem redaktionerne af de enkelte bogstaver (dvs. dele af ordbogen) afhængigt af hvem af redaktørerne der har udarbejdet manuskript til de pågældende bogstaver, men samarbejdssystemet sikrede at de mest iøjnefaldende personlighedsforskelle blev udlignet og at ordbogen blev så homogen som den er.

I hvert fald tror jeg ikke at den færdige ordbog røber *hvor* forskellige dens mange forældre har været. Fantasi har været parret med et næsten sygeligt pedanteri, kærlig, snakkesalig hjælpsomhed med solid, regelret saglighed, og praktisk sans med ideale fordringer.

Side af et første manuskriptudkast efter gennemgangen på redaktionsmødet. De kantede parenteser omgiver nyoptagne ord og oplysninger. Ord der er taget ud i forhold til den gamle Retskrivningsordbog, er opført i venstre side med et minus foran. Det nyoptagne *sagosuppe* er alfabetiseret galt (det skal stå efter *sagområde*), men fejlen blev rettet på det efterfølgende tremandsmøde.

Fra L til S

A var ikke det første bogstav hos os. Arbejdet med ordbogen begyndte med bogstavet *L*. Det var længe før mødet på Hald, og den færdige, godkendte og renskrevne redaktion af *L* tjente som prøveklud og mønster for redaktionen af de følgende bogstaver.

Hvorfor nu lige *L*? Bogstavet var omhyggeligt udvalgt: Det havde en passende størrelse – var ikke for stort og ikke for lille; det kom kompasset rundt med typer af retskrivnings- og bøjningsproblemer og ikke mindst redaktionstekniske problemer, uden at et enkelt problem dominerede billedet. Ved arbejdet med de nærmest følgende bogstaver kunne man næsten altid få noget ud af at se hvordan tingene var gjort i *L*, hvad enten det drejede sig om valg af opslagsord, ordklassebetegnelser, valgfriheder, semikolonier og parenteser eller hvad ved jeg.

Også en del af *M* lå klar og kunne på lignende måde konsulteres. Så fulgte nogle af de mindre bogstavafsnit og så de lidt større, efter devisen: Nye redaktører – små bogstaver. *S*, ordbogens omfangsrigeste bogstav, lå længe og tårnede sig op i horisonten, men en skønne dag fandt vi ud af at bestige det fra to sider: Én tog fat på *sk* og ud, en anden påtog sig *S-sj*.

Ved årsskiftet 1984/85 var vi næsten færdige med hele alfabetet, pengene var ved at slippe op og redaktionen skrumpede ind. Indtastningen på edb begyndte i foråret 1985, og det var nu op til det tilbageblevne personale at læse korrektur på edb-udskifterne efterhånden som de banede sig vej gennem printerens. Jeg skal forskåne læserne for et dybere ind-

blik i denne del af arbejdet (og mig selv og mine kolleger for at fremkalde minderne om det). Så hellere fortælle noget om den mere kreative side af arbejdet som redaktør.

Provstinder og pingviner

Den gamle Retskrivningsordbog fra 1955 var udgangspunktet for udarbejdelsen af den nye. Hvert eneste opslagsord i den gamle blev underkastet en vurdering: Skulle det overhovedet med i den nye? Skulle det staves og bøjes på samme måde, og kun på den måde? Var ordklasseangivelsen i orden? Burde der være flere oplysninger om bøjning, betydning og brug?

I langt de fleste tilfælde blev den gamle ordbogs inventar optaget uantastet i den nye, blot stillet op efter de nye redaktionsprincipper. Der skulle virkelig tungtvejende grunde til at tage et ord ud. Det var ikke grund nok at ordet ikke længere kunne siges at være aktuelt i moderne dansk. Et ord lever videre i sproget længe efter at det fænomen det betegner er blevet umoderne, afskaffet, forbudt eller afløst af et andet fænomen. Også i 1986 skal man kunne slå op og se hvordan man staver til *enøre*, *fattiggård* og *gældsføngsel*.

Af og til blev et ord der var strøget i første fase, taget til nåde igen – måske var det alligevel for tidligt at tage det ud. En sådan skæbne fik fx *balg*, *ronkedor*, *vindspiller* – og *provstinde*. Hun var i første omgang fjernet ligesom et utal af sine medsøstre på *-inde*, både dem der havde giftet sig til afledningsendelsen (fx *amtmandinde*, *generalinde*, *professorinde*) og dem der blot var kvindelige pendanter til mandsbetegnelser (fx *borger-*

inde, *koristinde*, *mulatinde*). Men skønt der næppe længere er provstekoner der ønsker at blive tituleret *provstinde NN*, lever ordet videre, i det mindste i lækermundes ordforråd, i forbindelsen *provstindens guf*. Nogle strygninger blev det dog til trods alt, fx *antvorde*, *barnsnød*, *bindehose*, *ejnherje*, *felt-skær*, *finkeljokum*, *pfalzgreve*. Vi regner med at savnet af dem er til at bære.

En sjældnen gang skete det at en redaktør kom til at springe et ord i den gamle ordbog over. I den interne jargon blev sådan et ord kaldt en *pingvin* efter det første offer for forglemmelsen. Vi håber og tror at vi *har* fanget alle undslupne pingviner og indsat dem på deres retmæssige alfabetiske plads.

Seddelsamling og svarkartotek

Ved udvælgelsen af ordstoffet gjaldt det også om at vurdere hvilke ord der skulle nyoptages i ordbogen. Som første redskab hertil havde vi – ud over de nyeste udgaver af Nudansk Ordbog, fremmedordbøger, leksikoner og håndbøger inden for de forskellige fagområder – Sprognævnets eget store kartotek med ord og udtryk indsamlet fra bl.a. aviser, bøger og tidsskrifter gennem de sidste 25-30 år, *seddelsamlingen* som vi kalder den. Hver og en af de godt 700.000 sedler i seddelsamlingen blev gennemgået, og hvis der var mange sedler på et bestemt ord, og/eller hvis de indsamlede citater med ordet tydede på en større udbredelse i almensproget, kom ordet med i ordbogen. (Det var for resten en herlig fornemmelse at sidde med et bundt gode sedler og smække dem på bordet som trumfer når tremændene umiddelbart

stillede sig skeptiske over for et nyoptaget ord!).

Seddelsamlingen er på en måde en journal over afvigelser. Den rummer ord, stavemåder, bøjningsformer, ord-betydninger og sprogbrug som på en eller anden måde afviger fra det kendte ordbogsstof. Den giver derfor ikke et billede af hele sprogtilstanden i indsamlingsperioden, men den viser noget om bevægelserne i sproget, fx om tilvæksten i ordforrådet, om hvordan låneord fra fremmede sprog glider ind i det danske sprogsystem, om hvornår og hvordan et gammelkendt ord bruges i nye betydninger, og om hvordan og hvor den officielle norm brydes – og af hvem.

Seddelsamlingen har derfor ikke blot haft betydning for udvælgelsen af nye ord i Retskrivningsordbogen. Den har også leveret stof til overvejelser vedrørende især stavning og bøjning. Den indhøstede og dokumenterede viden om bevægelserne i den faktiske sprogbrug blev til en vis grad styrende for redaktionen af ordbogen. Og i praksis har den betydet at den officielle norm er blevet rummeligere; de nyindførte valgfriheder er ikke et udslag af en fælles valgfrihedsdille hos redaktører og tremænd, men tager i hvert enkelt tilfælde hensyn til de faktiske, af sprogsamfundet accepterede normer.

Endnu et egetproduceret redskab spillede en rolle ved redaktionen af ordbogen: Sprognævnets *svarkartotek*. Her har nævnets medarbejdere siden 1955 noteret hvilke sproglige spørgsmål der er blevet stillet til nævnet, skriftligt eller mundtligt, og hvad der er svaret. Svarkartoteket vidner om hvor det er at sprogbrugerne er i tvivl. Nogle af de

hyppigste spørgsmålstyper drejer sig om stavning og bøjning af fremmedord, om der skal -s eller ej i sammensætninger, og om en ordforbindelse skal skrives i et eller to ord. Gennem hele arbejdet med Retskrivningsordbogens alfabetiske del har vi haft spørgerne i tankerne, og vi har søgt at give så mange oplysninger ved opslagsordet som muligt inden for ordbogsartiklens snævre rammer.

For eksempel er alle navneord der ændrer form i sammensætninger blevet forsynet med oplysninger herom. Indimellem måtte vi nu vride hjernen en ekstra gang for at finde på et godt eksempel på en sådan sammensætning. Eksemplet skulle nemlig helst på én gang være lige ud ad landevejen og ikke så betydningsfuldt et ord at det burde optages som selvstændigt opslagsord. Et afmægtigt forslag som *vandrerhjemshygge* til illustration af at *vandrerhjem* hedder *vandrerhjems-* i sammensætninger, blev omgående slagtet af tremændene og erstatet af det langt bedre, men måske lidt for betydningsfulde sammensætnings-eksempel *vandrerhjemsbestyrer*. Siden var der altid en i redaktionen der vrængede *hygge* når vi rigtig var i bekneb for et godt sammensætningseksempel (men faktisk er det utroligt hvad *-hygge* kan sættes sammen med – prøv selv!).

Det mest paradoksale problem for en bruger af Retskrivningsordbogen er at hvis man ikke ved hvordan et ord staves, kan man jo ikke finde det i ordbogen og se hvordan det skal staves. Det forsøgte vi også at lindre lidt på. Vi bestræbte os for at give betydningsoplysninger i en parentes ved ord der er helt eller næsten enslydende med et andet ord, eller at vise ved et teksteksempel at det pågældende

lumske ord altså er det der bruges i den eller den sammenhæng. Således har fx *foreholde* fået en betydningsparentes (*påpege*), mens *forholde* har fået teksteksemplet *de forholdt ham en vigtig oplysning*; og *docere*, *dosere* og *dossere* er alle blevet forsynet med betydningsoplysninger. Men ellers er der ingen bedre udvej end at appellere til brugerne om at lade fantasien arbejde med og prøve forskellige muligheder. Det er klart at vi her i værkstedet er meget spændt på om vi kan spore nogen praktisk effekt af vores forskellige små forsøg på at hjælpe brugerne, inden de griber telefonen.

Færdigt arbejde?

Skønt er det at kunne sige »færdigt arbejde« – og lidt vemodigt, for set fra værkstedet betyder det også farvel til et mangeårigt samlingspunkt i det daglige arbejde. – Men helt færdigt bliver det selvfølgelig aldrig i det længere perspektiv. Sproget går jo ikke i stå bare fordi arbejdet med en ny Retskrivningsordbog er afsluttet. Der opstår stadig nye ord, og der kommer stadig nye staveformer og bøjningsformer i brug. Dem vil Sprognævnet som hidtil notere i sin seddelsamling, så de kan blive til nytte for den næste udgave af Retskrivningsordbogen, og den næste og den næste igen...

Else Bojsen

f. 1942, amanuensis og rodaktør i Dansk Sprognævn

Nye ordformer og staveformer

En ordbog skal helst indeholde de allerfleste af et sprogs vigtigste ord. Og da der hele tiden opstår eller dannes nye ord, må ordbøgerne udgave for udgave følge med og holde stoffet ajour. Det gælder naturligvis også for Retskrivningsordbogen, og man kan læse om de nye ord i Pia Riber Petersens artikel »Om ordudvalget i den nye Retskrivningsordbog«.

Begonia og svigerfar

– og andre nye ordformer

Men nu er det ikke bare nye ord der dukker op i sproget; der opstår også nye ordformer, fx *begonia*, *bevillige*, *manieret*, *porse*, *serv*, *svigerfar*, *tyrker*, *venligtsindet*. At dette er nye ordformer vil sige at de har præcis samme betydning som *begonie*, *bevilge*, *maniereret*, *pors*, *serve*, *svigerfader*, *tyrk* og *venligtsindet*, som er de former der står i den gamle Retskrivningsordbog. Her er altså tale om ord med to udtaler, en ældre og en nyere.

Ligesom Retskrivningsordbogen skal optage nye ord, må den indeholde en del nye ordformer. Når sproget faktisk har formerne *begonia*, *manieret*, *svigerfar*, *tyrker* og *minimumtemperatur*, så er det ikke tilfredsstillende hvis Retskrivningsordbogen kun har *begonie*, *maniereret*, *svigerfader*, *tyrk* og *minimumstemperatur*, som er de eneste i den gamle Retskrivningsordbog.

De nye ordformer har længe eksisteret i sproget, men altså hidtil kun uden for Retskrivningsordbogen. De er ikke konstrueret af ordbogens redaktion.

Det er ikke alle nye ordformer der er kommet med. De vigtigste betingelser for optagelse er at en form er meget udbredt hos sikre og omhyggelige sprogbrugere og at den er i overensstemmelse med de regler og principper der gælder for dansk retskrivning. Det kommer derfor ikke på tale at godkende almindelige fejl som *chauvenisme*, *diamentral*, *molestreere* og *sporenstrengs*.

Derimod er formen *tyrker* kommet med. Den går ind i et klart mønster: *persisk/perser*, *kinesisk/kineser*, *arabisk/araber*, *tyrkisk/tyrker*, og desuden er det hovedreglen at indbyggernavne ender på *-er*: *svensker*, *hollænder*, *tyssker*, *russer*, *amerikaner* osv. Af disse grunde er *tyrker* blevet den almindeligste form, og den må derfor med i den nye Retskrivningsordbog ved siden af *tyrk*, som stadig eksisterer og bruges.

Dubleant er et ord vi har fra fransk *doublant*, men det har ved en sammenblanding med *suppleant* fået en sær form med *-eant*. Da mange imidlertid bruger den mere franske form *dublant*, har det været rimeligt at tage denne form med.

Tusinde har i den gamle Retskrivningsordbog sideformen *tusind*, der i øvrigt er den ældste af formerne. Men *hundrede* har i den gamle Retskrivningsordbog kun denne form og ikke den ældste form *hundred*. Ved at indføre denne form i den nye Retskrivningsordbog får man system i tallene: *tusind/tusinde*, *hundred/hundrede*.

De to ord *bevilge* og *indvillige* kommer fra tysk (*bewilligen* og *einwilligen*). De har forvirrende nok fået hver sin form af ordstammen, og selv rutinerede sprogbrugere har begået fejl som *bevil-*

lige og *indvilge*, der i øvrigt kendes hos både Holberg og Oehlenschläger. Da de to ord er de eneste med *-vilge/-villige* var det ikke rimeligt at søge at opretholde denne kunstige skelnen. I den nye Retskrivningsordbog er ordene optaget med deres gamle dobbeltformer: *bevilge* el. *bevillige*, *indvilge* el. *indvillige*.

Formen *bagerst* (jf. norsk og svensk *bakerst*) har i nyere tid været regnet for en fejl, til trods for at den indgår i et meget klart mønster: *nedre-nederst*, *øvre-øverst*, *ydre-yderst*, *indre-inderst*, *bagre-bagerst*. Ganske vist bruges den gamle form *bagre* ikke mere, men *ba-*

sabbats- ▶ sabbat- el. sabbats-
sadel ▶ sadel el. sadel
safian(s)- ▶ safian-
saksofon ▶ saxofon
samlerglæde ▶ samleglæde el. sam-
lerglæde
samlermani ▶ samlemani el. sam-
lermani
samsisk ▶ samsisk el. samsk
sandskorn ▶ sandkorn el. sands-
korn
sankt ▶ Sankt
sankt Hans ▶ sankthans
sauterne ▶ sauterne el. sauternes
savojkål el. savoykål ▶ savojkål
sceneskifte ▶ sceneskift el. scene-
skifte
schellak ▶ schellak el. shellak
schuft ▶ schuft el. sjuft
selvhjulpen ▶ selvhjulpen el. selv-
hjulpet
selv om ▶ selv om el. selvom
selvskreven ▶ selvskreven el. selv-
skrevet
serve (no.) ▶ serv el. serve

Udsnit af listen over ændrede staveformer og ordformer i den nye Retskrivningsordbog. Til venstre for ▶ står de former der var de korrekte efter den gamle ordbog, til højre de former der nu er de korrekte.

gerst har de sidste 300 år stået stærkt i både tale- og skriftsprog, også hos gode skribenter, fx Blicher, Kierkegaard, J. P. Jacobsen. Da de nyopdukkede *r*'er i *nederst*, *øverst* osv. for længst er accepteret, var det konsekvent at give den eksisterende form *bagerst* en officiel skrivemåde som ligestillet med *bagest*.

Disse få eksempler kan forhåbentlig give et indtryk af hvor grundige undersøgelser og overvejelser der ligger bag indførelsen af en ny ordform.

Den nye Retskrivningsordbog har optaget hen imod 400 nye ordformer, men man kan være helt sikker på at ingen af de gamle former er slettet hvis den har været almindeligt brugt de sidste 30 år.

Lodden og simpelthen

– og andre nye staveformer

Nye staveformer taler man om hvor der sker en ændring i skrivemåden uden at der er sket en tilsvarende ændring i udtalen. (*At*) *godte* (*sig*), *Storebælt* og *lodden* er således nye staveformer, idet de ældre former *gotte*, *Store Bælt* og *låd-den* har præcis samme udtale.

Der er ca. 250 nye staveformer når man regner højt, men de allerfleste er, som det også gælder for de nye ordformer, nogle stavemåder som dygtige og rutinerede skrivende danskere for længe siden har taget forskud på, selvom de strengt taget var ukorrekte (fx *selvom*, der hidtil har skullet skrives *selv om*).

De allerfleste nye stavemåder er indført i Retskrivningsordbogen simpelthen fordi de allerede var i brug hos gode sprogbrugere og fordi de er i fuld overensstemmelse med grundprincipperne for dansk retskrivning.

Eksempler på sådanne nye stavemå-

der er *delle*, *gavflab*, *hefte*, *madding*, *pluskæbet*, *trevl*. (Den gamle Retskrivningsordbog havde *dælle*, *gabflab*, *hæfte*, *mading*, *pludskæbet* og *trævl*). Og specielt er der tilfælde hvor man nu kan skrive i ét ord, mens den gamle Retskrivningsordbog forlangte to ord: *nogensinde*, *simpelthen*, *sommetider* o.a. (Spørgsmålet om skrivemåder i ét eller flere ord er nærmere behandlet af Allan Karker i artiklen »Til lykke eller til-lykke?«).

Fordanskninger af fremmedord

En del af de nye staveformer er fordanskninger af fremmedord. Bekendtgørelsen om retskrivningen af 27. februar 1892 anbefaler at »Ord, der ere fuldt optagne og indgaaede i Sproget og have tabt de fremmede Lyde« fordanskes efter de regler bekendtgørelsen indeholder.

Det gælder specielt franske ord, der efter en århundredlang tradition som hovedregel får fordansket stavemåde. Gamle fordanskninger er *brysk*, *bøf*, *direktør*, *fars*, *føljeton*, *karantæne*, *kontor*, *kupé*, *kø*, *likør*, *nervøs* osv. (fransk: *brusque*, *boeuf*, *directeur*, *farce*, *feuilleton*, *quarantaine*, *comptoir*, *coupé*, *queue*, *liqueur*, *nerveux*).

Eksempler på fordanskninger i den nye Retskrivningsordbog er *kamuflage*, *kommuniké*, *krebinet*, *majonæse*, *resurse*. Særlig oplagt har det været at fordanske hvor den gamle Retskrivningsordbog allerede har en delvis fordansket form, fx *konjak*, *krem*, *remulade*; den gamle Retskrivningsordbog havde *kognak* (el. *cognac*), *creme*, *remoulade* (fransk: *cognac*, *crème*, *répoulade*).

I de tre ord *causør*, *charmør* og *odør*

er den franske endelse *-eur* nu ændret til *-ør*. Der fandtes i forvejen ca. 150 franske ord som havde fået endelsen *-ør*: *dusør, frisør, konduktør, sufflør* osv., herunder også ord med bibeholdt fransk udtale, fx *favør, tiraillør, valør*. De eneste almindeligt brugte ord der stadig skulle staves med *-eur*, var de tre nævnte, noget der nærmest ligner en forglemmelse. Men nu er der altså konsekvens på området.

Mht. engelske ord er traditionen for fordanskning ikke nær så fast. Retskrivningsordbogen er derfor meget tilbageholdende på dette punkt og har kun fordansket nogle få meget brugte engelske ord som voldte staveproblemer for mange: *allround, tjekke, handicap, shampo, takle* mfl. (engelske *all round, check, handicap, shampoo, tackle*). Hertil hører også *rostbøf* (ved siden af *roastbeef*), der staves forkert på mange menukort og i hver anden viktualieforretning. Ordet var i forvejen delvis fordansket (engelsk: *roast beef*).

I nogle ret få tilfælde hvor den gamle Retskrivningsordbogs fordanskning af fremmedord har vist sig ikke at være slået igennem, er staveformen ændret tilbage til den fremmede form: *avenue, campere, cosinus, marguerit* (el. *margerit*), *mexicaner, saxofon* mfl. (den gamle Retskrivningsordbog havde *avenu, kampere, kosinus, margerit, mexikanner, saksofon*).

Alt ved det gamle – næsten

Meningen med en retskrivning er at så mange som muligt skal rette sig efter den. Retskrivningen er med til at sikre os et vist fællessprog på tværs af alder, dialekter og samfundsgupper; den befrier

os for ulejligheden med at spekulere over hvilken bogstavering vi skal vælge (*vær, hvejr, vejr* eller *hvær?*); den gør at vi lynhurtigt genkender ordene når vi læser, og den er betingelsen for at man kan alfabetisere ord i opslagsværker og registre.

Man får besked om retskrivningen gennem Retskrivningsordbogen. I visse tilfælde er der mulighed for ved trusler og straffe at tvinge folk til at rette sig efter den (dårlige karakterer), men som regel følger folk Retskrivningsordbogen, fordi de simpelthen finder det naturligt og fornuftigt.

Alligevel ser man at selv de mest omhyggelige og ansvarlige sprogbrugere ikke altid retter sig efter ordbogens anvisninger – som regel uden at vide det. Det er fx så at sige alle der skriver *hvad gik der af ham?*, og der er mange der intetanende har skrevet *bødeforlæg, nærtstående* og *toetagers*, til trods for at Retskrivningsordbogen fra 1955 kun havde formerne *hvad gik der ad ham, bødeforelæg, nærstående* og *toetages*.

Det hænger naturligvis sammen med at dansk, som alle andre sprog, forandrer sig og altid har gjort det. Det er en fordel at forandringerne foregår så langsomt at forskellene næsten ikke mærkes fra generation til generation, og gennem undervisning, rådgivning og sprogrøgt kan man holde igen. Men man kan ikke standse udviklingen, og hvis man vil have overensstemmelse mellem den praktiske sprogbrug og Retskrivningsordbogen, så må ordbogen altså på enkelte punkter rette sig efter sprogbrugere. Ellers ville der blive alt for stor afstand mellem skrift- og talesprog, og det fører til usikkerhed og kaos i skriftspro-

get – som hvis man fx sagde *fuglene er fløjet igen*, men var forpligtet til at skrive *Fuglene ere fløine igjen*, som på H. C. Andersens tid.

Derfor er det i hver ny udgave af Retskrivningsordbogen nødvendigt med nogle få og nænsomme ændringer af ord- og bøjningsformer.

Men det er vigtigt at minde om at hovedreglen er at alt er ved det gamle! Der er kun foretaget ændringer i meget få tilfælde, og hvor den gamle form eller stavemåde stadig er livskraftig, er den bibeholdt som en ligeberettiget sideform til den nye ordform eller stavemåde. Hvis man altså har kunnet stave korrekt indtil nu, så kan man roligt fortsætte som hidtil.

Det er en ny Retskrivningsordbog vi har fået, ikke en ny retskrivning.

Erik Hansen

f. 1931, professor i moderne dansk sprog ved Københavns Universitet, formand for Dansk Sprognævn

RO i klassen

Da jeg var omkring 15 år og gik på efterskole, havde jeg engang brugt stavemåden *bagerst* i en stil. Det rettede læreren til *bagest*, og jeg hev en ordbog frem og viste ham at begge former stod i ordbogen (det var i vinteren 1940/41). Lærens svar var at selv om begge former fandtes, var *bagest* den rigtigste, og det svar ærgrede mig noget.

Ordbogen i undervisningen

Jeg har ikke gemt min ordbog fra dengang, men jeg har stadig Dansk Retskrivningsordbog, 3. udgaves 3. oplag fra 1943. Og i den er formen *bagest* nævnt alene, så det har den vel også været i 3. udgaves 1. oplag (1929). Altså har læreren nok haft ret, men har ikke villet knokle mig ned når jeg havde noget at henvise til, selv om det ikke var den autoriserede ordbog.

Det hjælper ikke så meget at både *bagest* og *bagerst* også er nævnt i Ordbog over det danske Sprog, for dér fortælles ikke hvordan det skal være, men hvordan det er eller har været. Det føles dog alligevel betryggende at Blicher også har skrevet *bagerst*.

Formen *bagerst* var ikke med i den retskrivningsordbog som kom til at gælde fra 1955 til 1986 (i det følgende kaldt RO 55). Men i *Retskrivningsordbogen* som udkom den 25. september i år (RO 86), vendte *bagerst* tilbage og blev tilladt som sideform til *bagest* – for nogle udtaler faktisk ordet med *r*, og systematisk passer det lige så godt til *øverst* og *nedderst* som *bagest* gør det til *forrest*. Den sproglige systematik er ikke afhængig af om noget er vandret eller lodret.

S, s 'et, 'er.

sabbat *no.*, -en, -er; sabbats|hvile.

sabel *no.*, sab(e)len, sabler; sabel|fæste *no.*, -hæfte, -kat; sabelsluger *no.*, -en, -e; sable *uo.*, -ede; s. ned; sabling *no.*, -en.

sabotage *no.*, -n, -r; sabotere *uo.*, -ede; sabotør *no.*, -en, -er.

saddukæer *no.*, -en, -e; saddukæisk *to.*, *itk. d. s.*

sadel *no.*, sad(e)len, sadler; sadel|gjord; sadel|mager *no.*, -en, -e; sadelmageri *no.*, -et, -er; sadel|plads *el. sadle|plads.*

sadisme *no.*, -n, *u. flt.*; sadist *no.*, -en, -er; sadistisk *to.*, *itk. d. s.*

sadle *uo.*, -ede; sadle|plads *el. sadle|plads*; sadling *no.*, -en.

safari *no.*, -en, -er.

safian *no.*, -et, -er; safian(s)|bind, -skind, -sko.

safir *no.*, -en, -er; safir|blå.

safran *no.*, -en *el. -et*; safran|gul.

saft *no.*, -en, -er; safte *uo.*, -ede; safte|vand (*el. saft og vand*); saft|fuld; saft|holdig *to.*, -t; saftig *to.*, -t; saftning *no.*, -en, *u. flt.*

sag *no.*, -en, -er.

saga *no.*, -en, -er; saga|tid.

sage|fald; sages|løs; sagfører *no.*, -en, -e; sagfører|bestalling; sag|kundskab, -kyndig; saglig *to.*, -t.

sagn *no.*, -et, *flt. d. s.*; sagn|figur, -kreds.

sago *no.*, -en, *flt. d. s.*; sago|gryn.

sag|register; sags|anlæg, -omkostning. sag|søge, -søger.

sagte *bio.*, *to.*; sagtelig *bio. (digt.).*

sagtens *bio.*

sagtmodig *to.*, -t; sagtne *uo.*, -ede.

sagvolder *no.*, -en, -e.

sakkarin *no.*, -et, *u. flt.*

sakke *uo.*, -ede; s. agterud.

sakral *to.*, -t.

sakramental *to.*, -t; sakramente *no.*, -t, -r.

sakristan *no.*, -en, -er; sakristi *no.*, -et, -er.

sakrosankt *to.*

saks *no.*, -en, -e; sakse|ben, -bevægelse.

sakser *no.*, -en, -e.

sakse|spark, -stål.

saksisk *to.*, *itk. d. s.*

saks|næb *en (fugl).*

saksofon *no.*, -en, -er; saksofonist *no.*, -en, -er.

sal *no.*, -en, -e; første, anden s.

salamander *no.*, salamand(e)ren, salamandre.

salami|pølse.

salangan *no.*, -en, -er; salangan|rede.

salat *no.*, -en, -er; salateri *no.*, -et, -er;

salat|fad, -olie.

saldere *uo.*, -ede; saldering *no.*, -en, -er;

saldo *no.*, -en, -er *el. saldi*; saldo|kvittering.

salep *no.*, -pen, *u. flt.*; salep|rod.

salg *no.*, -et, *flt. d. s.*; salgbar *to.*, -t;

salgs|chef, -genstand, -pris, -sum.

salicyl *no.*, -et, *u. flt.*; salicyl|syre.

salig *to.*, -t; salig|gøre; saliggørelse *no.*,

-n; salig|gører *no.*, -en, -e; salighed

no., -en, -er; saligprisning *no.*, -en, -er.

saling *no.*, -en, -er.

salme *no.*, -n, -r; salme|bog, -sang.

salmiak *no.*, -ken, *u. flt.*; salmiak|spiritus.

salmist *no.*, -en, -er.

salomonisk *to.*, *itk. d. s.*

salon *no.*, -en, -er; salon|bøsse; salonfæhig *to.*, -t.

salpe *no.*, -n, -r; salpe|kæde.

salpeter *no.*, -en *el. -et, u. flt.*; salpeterholdig *to.*, -t; salpeter|sur, -syre.

salt¹ *no.*, -et, -e; salt² *to.*; salt|bøsse;

salte *uo.*, -ede; salte|brød (*leg*); salter *no.*, -en, -e; salteri *no.*, -et, -er; salthol-

Den gamle Retskrivningsordbog (1955) indeholdt i alt ca. 45.000 ord fordelt på ca. 300 sider a 2 spalter. Sammenhørende ord var samlet under et hovedopslagsord, se fx *sabotere* og *sabotør* under hovedopslagsordet *sabotage*. Ikke alle opslagsord var skrevet helt ud, men i sammensatte ord var første del af ordet ofte erstattet af en bindestreg, se fx *-hæfte* og *-kat* i stedet for *sabelhæfte* og *sabelkat* under hovedopslagsordet *sabel*.

Episoden fortæller lidt om hvad man som lærer kan komme ud for, når elever vil prøve at vise at de er lige så kloge som læreren. Jeg har altid husket på episoden, når jeg blev spurgt om noget mens jeg selv underviste.

En lignende episode kunne sagtens forekomme i dag. Man kan fx tænke sig at en lærer godt kan have lagt mærke til at mange aviser skriver *egyptisk*, men at hun eller han i sin undervisning har holdt sig til at der i RO 55 stod *ægyptisk* – og måske ikke har observeret at Sprognævnet har sagt god for stavemåden *egyptisk*. Da kan det også udmærket tænkes at en elev i en af de ældste klasser har set Sprognævnets udtalelse om sagen og har pukket på sin viden over for læreren.

Fra den 25. september har begge former været helt officielle, men nogen opsigtsvækkende nyhed er det ikke. Også i dette tilfælde findes begge former i Ordbog over det danske Sprog. Der er ikke så meget nyt under solen.

Jeg har altid selv betragtet elevens iagttagelser som en kærkommen lejlighed til at drøfte et emne med hele klassen, men der findes lærere som ikke bryder sig om at elever prøver at sætte dem til vægs.

RO 55 er solgt i et stort antal eksemplarer (i alt 821.000). Og hvad har den så egentlig betydet i undervisningen? Ja, til elevernes daglige brug er forlagenes ordbøger med ordforklaringer og evt. også udtaleangivelser vistnok de mest benyttede. Men RO 55 er blevet betragtet som retskrivningens bibel. Er der fejl i andre ordbøger – og det hænder jo – så er det RO som gælder. Derfor har man på de fleste skoler sørget for at der var et tilstrækkeligt antal af RO 55 i prøvelokalet når eleverne skulle arbejde med diktat

og skriftlig fremstilling (det som i »gamle dage« hed stil). Og selvfølgelig har man så også dyrket opslag i RO 55, så at eleverne kunne være fortrolige med bogen, selv om de i den daglige undervisning havde brugt ordbøger med ordforklaringer. Når vi som censorer har rettet skriftlige besvarelser fra afgangsprøverne, mener vi også at kunne konstatere at eleverne gennem den seneste halve snes år er blevet stadig bedre til at kontrollere efter ordbog.

Ventet med længsel

Der er mange, mange gange spurgt om hvornår afløseren af RO 55 kom, og det kan vi godt tage som udtryk for at RO 86 har været ventet med længsel. Det har i mange år ærgret mange lærere at de nyere ord ikke var med i RO 55, og at den på forskellige punkter var lidt ude af trit med sprogudviklingen.

Nu kan elever i skolen endelig tillade sig at skrive *campere*, *cosinus*, *lodden* og *saxofon* uden at risikere røde streger fra en ordbogstro lærers side. En række inkonsekvenser i oplysningerne om hvordan ord skal bøjes, er også fjernet. På nogle punkter bliver det altså lettere at være sprogbruger. Ikke alle betragter dobbeltformer som nogen lettelse, men de er dog udtryk for at ordbogen følger med i sprogudviklingen. Nu er dobbeltformer ikke noget der tilstræbes, men de er rimelige hvor der er (man kunne måske endda sige kvalificeret) vaklen i sprogbrugen. I sådanne tilfælde mener jeg at de er en lettelse for brugerne, men måske nok ikke for lærerne som må slå op i ordbogen før de retter. Der er kommet nye dobbeltformer i RO 86 – men der er også fjernet nogle stykker, og en

S, S'et, S'er.

s, s'et, s'er.

s. (*fork. for side*).

sabbat -ten, -ter, *i sms.*

sabbat- *el.* sabbats-, *fx*
sabbat(s)hvile.

sabbatsår *el.* sabbat|år.

sabel, sab(e)len, sabler.

sabel|kat.

sabelraslen, en.

sabelsluger -en, -e sabel-
slugerne.

sable, -ede; sable ned.

sabotage -n, -r.

sabotere, -ede.

sabotør -en, -er.

sad *datid af* sidde.

saddel (*el.* sadel), sad(de)-
len, sadler.

saddel|gjord (*el.* sadel-
gjord).

saddel|knap (*el.* sadelknap)
-pen, -per.

saddelmager (*el.* sadelma-
ger) -en, -e saddelmager-
ne.

saddelmageri (*el.* sadel-
mageri) -et, -er.

saddelmager|nål (*el.* sa-
delmagernål).

saddelmager|værksted (*el.*
saddelmagerværksted).

saddel|tag (*el.* sadeltag) -et,
-e.

saddel|taske (*el.* sadelta-
ske).

saddukæer -en, -e saddu-
kæerne.

saddukæisk *to., itk. d.s.*

sadel (*el.* saddel), sad(e)-
len, sadler.

sadel|gjord (*el.* saddel-
gjord).

sadel|knap (*el.* sadelknap)
-pen, -per.

sadelmager (*el.* sadelma-
ger) -en, -e sadelmager-

ne.

saddelmageri (*el.* saddel-
mageri) -et, -er.

saddelmager|nål (*el.* sad-
delmagernål).

saddelmager|værksted (*el.*
saddelmagerværksted).

sadel|tag (*el.* sadeltag) -et,
-e.

sadel|taske (*el.* sadelta-
ske).

sadhu -en, -er.

sadisme -n.

sadist -en, -er.

sadistisk *to., itk. d.s.*

sadle, -ede.

sadling -en, -er.

sadomasochisme -n.

sadomasochist -en, -er.

sadomasochistisk *to., itk.*
d.s.

safari -en, -er.

safari|stol.

safian -et, -er, *i sms.* safi-
ans-, *fx* safiansbind, safi-
ansskind.

safir -en, -er.

safir|blå *to., -t*, safirblå.

safran -en *el.* -et.

safran|gul.

saft -en, -er.

saft, -ede.

saft|vand -et.

saft|fuld.

saftholdig *to., -t.*

saftig *to., -t.*

saftning -en, -er.

saft|presser.

saft|spænding.

sag -en, -er, *i sms.* sag- og
sags-.

saga -en, -er.

sagde *datid af* sige.

sages|løs.

sag|forhold (*el.* sagsfor-
hold).

sagfører -en, -e sagfører-

ne.

sag|kundskab.

sag|kyndig.

saglig *to., -t.*

sagn -et, sagn -ene.

sagn|figur.

sagn|kreds.

sagnomspunden *el.* sagn-
omspundet *to., itk.* sagn-
omspundet, sagnom-
spundne.

sago -en, sago -ene.

sag|gryn.

sag|mel.

sag|område (*el.* sagsområ-
de).

sag|suppe -n.

sag|prosa.

sag|register (*emnerregister*).

sags|akt.

sags|anlæg.

sags|behandler.

sags|behandling.

sags|forhold (*el.* sagfor-
hold).

sags|fremstilling.

sags|omkostninger *no. flt.*
(*fk.*).

sags|område (*el.* sagområ-
de).

sags|register (*register over*
ekspeditionssager).

sag|søge.

sagsøger -en, -e sagsøger-
ne.

sagsøgning -en, -er.

sagt *datids tillægsform af*
sige.

sagte *ubøjel. to.*

sagtelig *bio.*

sagtens *bio.*

sagtmodig *to., -t.*

sagtne, -ede.

sagvolder -en, -e sagvol-
derne.

**Saint Christopher og Ne-
vis.**

Den nye Retskrivningsordbog (1986) indeholder i alt ca. 60.000 ord fordelt på ca. 475 sider a 3 spal-
ter. Hvert opslagsord står nu i en linje for sig, og alle opslagsord er skrevet helt ud. Af pladshensyn
er der også i den nye ordbog brugt lodret streg i nogle ord. Hvis man fx vil vide hvad en *sadelgjord*
hedder i flertal, må man slå op under ordet *gjord*.

del af kritikerne glemmer at der faktisk også var en hel del valgmuligheder i RO 55. Og dem har vi levet ganske godt med. Når vi ser hvor benyttet fx stavemåden *treddie* stadig er, føler vi at det nok havde været rigtigt om *treddje* i sin tid var blevet indført som sideform i RO 55 og ikke som eneform. At vi 31 år efter skulle genindføre *treddie* som sideform, ville dog have været et skridt i modsat retning af den hvori vi almindeligvis bevæger os.

Men det allerbedste for skolen er – tror jeg – de nye og meget mere fyldestgørende retskrivningsregler. På grund af det større omfang er de nu placeret bagest (bagerst!) i ordbogen. Og der er et stikordsregister til dem. Man kan vel sige at næsten alt hvad Sprognævnet i årenes løb er spurgt om, er søgt besvaret i de nye regler. Bl.a. derfor er de kommet til at fylde over 100 sider – men ikke af den grund alene: De er trykt meget mere åbent og brugervenligt.

Efter retskrivningsreformen i 1948 måtte skolerne vente i syv år før en ny officiel ordbog forelå, og det gik jo endda. Man klarede sig med forlagenes ordbøger. Også selv om vi fik det ekstra irritationsmoment at der opstod usikkerhed om hvor *å* skulle placeres: først eller sidst i alfabetet.

Det har også gået fint med forlagenes ordbøger i de seneste mange år. Alligevel er det godt at RO 86 nu kommer. De elever (og lærere!) som har kunnet stave alt rigtigt efter de hidtil brugte ordbøger, vil også kunne stave næsten alt rigtigt efter RO 86. Der er ikke ret meget som ligefrem er blevet »forbudt«, og slet ikke inden for det almindelige ordforråd som vi bruger til daglig. Så der sker altså heller ikke noget særligt, selv om de 100.000

eksemplarer skulle blive udsolgt så hurtigt at nogle må vente lidt på 2. oplag.

Lærerne kan yderligere dække sig ind ved at anskaffe den lille bog som udkommer samtidig med *Retskrivningsordbogen*, Erik Hansen og Henrik Galberg Jacobsen: *Om den nye Retskrivningsordbog* (se s. 39). Den må blive modtaget med glæde af alle lærere som ønsker at få et hurtigt overblik og at kunne drøfte nyhederne med deres elever.

Karl Hårbøl

f. 1926, skoledirektør i Korsør, medlem af Dansk Sprognævn

BØGER M.M.

Danske retskrivningsordbøger

Skikken med at udsende officielle danske retskrivningsordbøger går mere end 100 år tilbage. Den første officielle retskrivningsordbog var udarbejdet af Svend Grundtvig (en søn af N. F. S. Grundtvig) og udkom i 1872. Og det indtil videre sidste skud på stammen er udarbejdet af Dansk Sprognævn og udsendt her i 1986. Den nye Retskrivningsordbog har i alt haft 4 forgængere, og det er først og fremmest disse gamle danske retskrivningsordbøger denne artikel handler om.

De grønne

Den nye – lysegrønne – ordbog, *Retskrivningsordbogen*, adskiller sig fra de tidligere officielle retskrivningsordbøger ved at være den første der er udarbejdet af en institution, nemlig Dansk Sprognævn. (Det praktiske arbejde med at redigere ordbogen er nærmere beskrevet af Else Bojsen i artiklen »Fra ordbogens værksted«). Ganske vist var den nye ordbogs umiddelbare forgænger, *Retskrivningsordbog 1955* (Den Grønne), også udgivet af Sprognævnet, men den var ikke lavet af Sprognævnet. Manuskriptet til bogen lå færdigt da Dansk Sprognævn blev oprettet i 1955, og Sprognævnet sørgede blot for at bogen blev udsendt.

Retskrivningsordbog 1955 bestod ligesom den nyeste ordbog af to hoveddele, nemlig af selve ordbogen med ordene anført i alfabetisk rækkefølge og af en Retskrivningsvejledning med systematiske regler for dansk retskrivning og tegnsætning. Selve ordbogen var udarbejdet af redaktør ved Ordbog over det danske Sprog Jørgen Glahder og Retskrivningsvejledningen af rektor Erik Oxenvad.

1955-ordbogen var den første officielle retskrivningsordbog efter Hartvig Frischs retskrivningsreform i 1948. I den var navneordene for første gang skrevet med små begyndelsesbogstaver, dobbelt-*a* var erstattet af bolle-*å*, og datidsformerne *kunde*, *skulde* og *vilde* var afløst af former uden stumt d: *kunne*, *skulle*, *ville*.

Ved samme lejlighed blev det nye bogstav *å* placeret på sin nuværende plads sidst i alfabetet. Det kan forekomme selvfølgeligt i dag, men *å*'ets plads i al-

1872

Dansk Haandordbog.

Udarbejdet af Svend Grundtvig.
2. udgave, 2. oplag, 1882.

1891

Saabys Retskrivningsordbog.

Udarbejdet af Viggo Saaby.
1.-3. udgave (1891-96) udsendt med titlen *Dansk Retskrivningsordbog*. Fra 4. udgave (1904) udgivet af P. K. Thorsen. Fra 7. udgave (1918) med Retskrivningsvejledning af Henrik Bertelsen.
8. udgave, 1919.

1923

Dansk Retskrivningsordbog.

Udarbejdet af Jørgen Glahder.
Retskrivningsvejledning af Henrik Bertelsen.
Udgivet af Undervisningsministeriets Retskrivningsudvalg.
3. udgave, 5. oplag, 1946.

1955

Retskrivningsordbog.

Udarbejdet af Jørgen Glahder.
Retskrivningsvejledning af Erik Oxenvad.
Udgivet af Dansk Sprognævn.
19. oplag, 1985.

1986

Retskrivningsordbogen.

Udarbejdet og udgivet af Dansk Sprognævn.
1. oplag, 1986.

Den nye Retskrivningsordbog er den femte i rækken af officielle danske retskrivningsordbøger.

fabetet var et omdiskuteret spørgsmål i begyndelsen af 1950'erne: Dengang man endnu skrev *aa*, stod dette bogstav jo forrest i alfabetet, og i første udgave af Nudansk Ordbog fra 1953 var bolle-å faktisk anbragt som alfabetets første bogstav.

Hvad der i øvrigt var sket af ændringer i 1955-ordbogen kunne man se i en liste bag i bogen. Heraf fremgik det bl.a. at det var i 1955 man ændrede *dej(g)*, *fej(g)* og *sej(g)* til *dej*, *fej*, *sej*, afskaffede *d'*et i *jysk* og *vaske* (tidligere *gy(d)sk* og *va(d)ske*), ændrede *een* og *eet* til *én* og *ét*, afskaffede *bjærg*, *fyeld* og *jærn* og gjorde *bjerg*, *fyeld* og *jern* til eneste mulighed, og indførte *miljø* ved siden af *milieu*. – Også i den nye Retskrivningsordbog er der en liste (s. 497-506) hvor man kan se hvilke ændringer der er sket i forhold til ordbogen før.

Den brune

Den grønne 1955-ordbogs forgænger var brun og hed *Dansk Retskrivningsordbog*. Den udkom første gang i 1923 og sidste gang (3. udgave, 6. oplag) i 1946. Dansk Retskrivningsordbog blev udgivet af Undervisningsministeriets Retskrivningsudvalg, og selve ordbogen var ligesom i 1955 lavet af Jørgen Glahder. Retskrivningsvejledningen var udarbejdet af Henrik Bertelsen (se nærmere nedenfor).

Staveændringerne i Dansk Retskrivningsordbog var så få og ubetydelige at ordbogen ifølge dens forord uden ulempe kunne benyttes sammen med de sidste udgaver af dens forgænger. Ordstoffet var derimod gennemgribende revideret og moderniseret. Blandt andet kom der mange fremmedord, tekniske

ord og fagord med – foruden »et ikke lille Tal af Ord, der tilhører Dagligsproget uden dog at kunne siges at være vulgære«.

Saaby og Thorsen

Den forudgående af vores officielle retskrivningsordbøger var *Saabys Retskrivningsordbog*, der kom i 8 udgaver fra 1891 til 1919. De første 3 var udarbejdet af Viggo Saaby, docent ved Københavns Universitet, og de sidste 5 udgaver udsendtes med sprogforskeren P. K. Thorsen som redaktør.

Grundlaget for Saabys Retskrivningsordbog var retskrivningsbekendtgørelsen af 7.6.1889 fra Kultusministeriet (Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet) med ændringer af 27.2.1892 – den bekendtgørelse der stadig udgør grundlaget for den danske retskrivning. En vigtig gennemgående ændring som følge af retskrivningsbekendtgørelsen var at man nu holdt op med at skrive *j* efter *g* og *k* i ord som *gjennem* og *kjæbe* og altså nu skrev *gennem* og *kæbe*.

Mens P. K. Thorsen var redaktør af Saabys Retskrivningsordbog foretog han forskellige ændringer mere eller mindre på egen hånd. For eksempel ændrede han *jysk* og *vadske* til *jysk* og *vaske*, tillod *Sneppe* og *Snært* ved siden af *Snæppe* og *Snært*, og indførte *Skræder* ved siden af *Skrædder*. I et brev fra 1911 til seminarieforsøger Jens Byskov begrundede han nogle af sine ændringer. Om skrivemåden *Skræd(d)er* skriver han:

Jeg har ladet Folk faa Lov til at skrive *Skrædder* med et eller to *d'*er efter Behag, da en *Skrædder* af mit Bekend-

skab klagede over, at hans Skilt med de store ny forgyldte Bogstaver var blevet helt ugyldigt.

Der blev klaget over Thorsens ændringer, og ministeriet greb ind og krævede bl.a. at de gældende retskrivningsregler kom med i ordbogen. Det førte til at der i 8. udgave fra 1918 blev medtaget en *Retskrivningsvejledning* udarbejdet af rektor, senere undervisningsinspektør, Henrik Bertelsen og »approberet« (dvs. godkendt) af Undervisningsministeriet. Siden da har en retskrivningsvejledning været en fast bestanddel af de officielle danske retskrivningsordbøger.

Svend Grundtvig

Vores første officielle retskrivningsordbog var som tidligere nævnt udarbejdet af Svend Grundtvig, der ellers især er kendt som folkemindeforsker. Hans ordbog udkom første gang i 1872 og havde titlen *Dansk Haandordbog*. Grunden til at bogen fik den lidt underlige titel Dansk Haandordbog i stedet for Dansk Retskrivningsordbog, var at Svend Grundtvig allerede i 1870 havde udsendt en »Dansk retskrivningsordbog«, og at det var vigtigt at hans nye ordbog ikke blev forvekslet med den.

Svend Grundtvigs første retskrivningsordbog var nemlig så moderne i sin retskrivning – med bl.a. små begyndelsesbogstaver i navneordene, bolle-å i stedet for *aa*, *gennem* og *købe* mv. uden *j* – at den ingen chancer havde for at få ministeriets anbefaling. Svend Grundtvig var imidlertid en realistisk mand: Han lagde sin reformordbog på hylden og udarbejdede sammen med andre sprog- og skolefolk et mere moderat retskriv-

Svend Grundtvig var forfatter til den første officielle danske retskrivningsordbog, *Dansk Haandordbog*, 1872. Svend Grundtvig, der var søn af N. F. S. Grundtvig, er i øvrigt mest kendt som indsamler og udgiver af de gamle danske folkeviser. (Det Kgl. Bibliotek).

ningsprogram, fik det godkendt og udsendte derefter sin *Dansk Haandordbog* »med den af Kultusministeriet anbefalede Retskrivning«.

I forordet til *Dansk Haandordbog* kommer Svend Grundtvig ind på hvad man kan forlange af en retskrivning. Han skriver bl.a.:

En paa én Gang god og fast Retskrivning er det bedste. Det gaar endda an at leve med en daarlig Retskrivning, naar den kun er fast. Men det gaar slet ikke an for et Sprog at leve uden Retskrivning; det nærmer sig stærkt til at være uden Skriftsprog, hvilket er

det samme som at falde helt ud af Kulturen og midt ind i Barbariet.

Bortset fra *aa* i stedet for *å* og de store begyndelsesbogstaver i navneordene, er der ikke noget der adskiller stavningen i dette tekststykke fra moderne dansk. Det viser ikke noget om hvor god eller dårlig den danske retskrivning er, men det viser at den i hvert fald i de sidste mere end hundrede år har levet op til Svend Grundtvigs krav om fasthed.

Henrik Galberg Jacobsen

f. 1944, amanuensis i Dansk Sprognævn

NYE ORD

Om ordudvalget i den nye Retskrivningsordbog

Der er gået mere end tredive år siden vi sidst fik en ny retskrivningsordbog og ordforrådet har i de år naturligvis forandret sig. Nye ord er kommet til, og andre ord er blevet forældede. Og det afspejler sig i Retskrivningsordbogen.

Den nye Retskrivningsordbog indeholder ca. 60.000 opslagsord; den gamle indeholdt ca. 45.000. (Det er i andre sammenhænge nævnt at der skulle være ca. 50.000 ord i den gamle Retskrivningsordbog, men det tal lader til at være lidt i overkanten). Forøgelsen på ca. 15.000 er dog ikke nok til at beskrive tilvæksten i ordforrådet, idet ca. 8.000 ord i den gamle ikke er optaget i den nye.

Tilvæksten er så ca. 23.000 ord – og det er jo ikke så lidt. Eller sagt på en anden måde: Hvert tredje ord i den nye Retskrivningsordbog er nyt.

En del nye ord er nu alligevel gamle

Tilvæksten på de ca. 23.000 er nye ord i forhold til den gamle ordbog, men er ikke nyopdukkede ord i perioden 1955 til i dag. *Grækenland*, *Halsskov*, *Venedig* og *Rom* er kommet med i den nye, fordi det har vist sig at mange der bruger Retskrivningsordbogen, forventer at kunne finde stavemåderne af stednavne her. Så derfor er stednavne optaget. Men det er nu ikke alle stednavne der er med. Af danske stednavne er der taget dem med som man kan finde i atlasser der er beregnet for de højere klasser i skolen. Derudover er der medtaget stednavne på mindre lokaliteter hvis der kan være staveproblemer med dem. Det vil sige at *Vallensbæk* er kommet med, fordi man kan være i tvivl om navnet skal staves med to *l*'er eller med *ld*. Alle statsnavne er med fx *Haiti*, *Botswana*, *Finland*. Andre udenlandske navne som i den danske staveform afviger fra den originale er også med, fx *Rom*, *Venedig*, *Holsten*. Afledninger til sådanne navne er naturligvis også med fx *haitianer*, *haitiansk*.

Som noget nyt har man taget de mest almindelige forkortelser med som opslagsord, fx

ha (*fork.* for hektar).

pga. (*el.* på gr. af) (*fork.* for på grund af).

tf, en (*fork.* for teknisk forberedelseseksamen).

Poeten og Lillemor af Jørgen Mogensen

Lydord og udråbsord ligger i princippet uden for Retskrivningsordbogens område. Der er dog enkelte meget almindelige former med i ordbogen, fx *av*, *bang*, *vov*. Men i øvrigt er der frit valg mellem fx *bang* og *bannng*, og mellem fx *vrooom* og *vrouuum*.

Og ofte kan man få at vide hvordan et ord forkortes ved at slå op på det uforkortede ord, fx

kilowatt (*fork.:* kW).

og *bindeo.*; og lignende (*fork.:* o.l. *el.* og lign.);

Bredere ordforråd

I den nye Retskrivningsordbog er ordforrådet bredere. Der er flere eksempler på sammensætninger, og det er ikke nødvendigvis sammensætninger der er opstået inden for de sidste 30 år, men det er ord som man kan forvente er med i en retskrivningsordbog der skal dække det centrale ordforråd i dansk. Fx er der i den gamle ordbog kun 5 sammensætninger med *borger* på førstepladsen (*borgerbrev*, *borgerkrig*, *borgerrepræsentant*, *borgerrepræsentation*, *borger-sind*). I den nye er der udvidet med *borgerdyd*, *borgerforening*, *borgerhus*, *borgerliste*, *borgermusik*, *borgerpligt*, *borgerret*.

Samtidig med det bredere udvalg af ord er der sket en »modernisering« af eksemplerne på sammensætninger:

hjembygd er blevet erstattet af *hjemby*, *øjensminke* af *øjnmakeup*, *øjnbryns-hår* af *øjnbrynsstift*.

Nye ord

De nye ord, som er opstået fordi samfundet har udviklet sig, eller i hvert fald ændret sig siden 1955, karakteriserer denne periode. Så hvis man tager de historiske briller på er Retskrivningsordbogen en historiebog. Samfundet i tresserne skabte ord som *gruppesex*, *storfamilie*, *mikrobølgeovn*, *svaleskab*, *hash-pibe*, *fritidstøj*. Man tog på *charterrejse* og bragte nye ord for drikke og mad med hjem: *retsina*, *kir*, *borsjtj*, *bouillabaisse*. I det følgende tiår blev det oliekrise der prægede ordforrådet: *energibesparende*, *nulenergi*, *solfanger*, *returpapir*, *genbrugsbutik*, *genbrugsemballage*. Man blev mere *kropsbevidst*, begyndte at dyrke *kondien* med at *jogge*.

Langt de fleste af de nye ord er dannet af elementer som man kender i forvejen, fx *halvkonserves*, *hjernedød*, *retsformand*, *rettetast*, *sanseapparat*, *tidstavle*, *uansøgt*, *øjnkontakt*, *øjenskygge*.

Selvfølgelig er der også ord af uden-

landsk oprindelse, og langt de fleste udenlandske ord kommer fra det engelske sprog. Det hænger sammen med at nye ting som vi overtager fra udlandet ofte betegnes med det udenlandske ord, fx *computer, bermudashorts, feedback, jumbojet, T-bone-steak, tic*.

Udeladte ord

En del af de ord der er udeladt, er forældede. Næppe mange vil savne *halvtredje* (to en halv), *halvtiende* (ni en halv), *handel* (et håndtag på en plejl), *chris-craft* (hurtig motorbåd). Andre ord er udeladt som følge af lidt ændrede redaktionsprincipper. I den nye Retskrivningsordbog giver man oplysninger om hvordan et ord indgår i sammensætninger fx

græsmark -en, -er, *i sms.* græsmarks-,
fx græsmarksafgrøder.

På den måde kan man lade være med at tage måske lidt gammeldags og sjældnere sammensætninger med fordi man får at vide hvordan ordet skal behandles i sammensætninger. Det er forklaringen på at ord som *hampelærred* og *handelsberettiget* ikke er med. Og netop i udvalget af sammensætninger er der sket en modernisering i udvalget; *borteliminere, bortforklaring, bortadoptere, bortsanere* har man skønnet var mere centrale i ordforrådet end *bortdø, bortflytte, bortgifte, bortleje, bortrømt, borttagelsesret*.

Pia Riber Petersen

f. 1946, amanuensis i Dansk Sprognævn

Retskrivningsreglerne

Retskrivningsordbogens afsnit med regler for stavning og tegnsætning hed i den gamle ordbog fra 1955 *Retskrivningsvejledning*. I den nye ordbog har det fået overskriften *Retskrivningsregler*. Samtidig er det blevet udvidet betydeligt – fra 18 til 108 sider – og forsynet med et alfabetisk register på 7 sider. For overskuelighedens skyld er Retskrivningsreglerne og registret anbragt sidst i den nye Retskrivningsordbog.

Forskellen mellem de nye og de gamle Retskrivningsregler består især i at der nu gives mere udførlige og detaljerede regler end før, og at regler der var »glemt« i den gamle ordbog nu er blevet udtrykkeligt formuleret.

Der er dog også visse regulære ændringer. De består ligesom ændringerne af ordformer og staveformer (se s. 00) især af nye tilladelser. Hvis man har kunnet de gamle regler for stavning og tegnsætning, kan man altså som hovedregel fortsætte med at skrive som man altid har skrevet. Men man skal være opmærksom på at visse skrivemåder som tidligere ikke var korrekte, nu er blevet det, og at man altså ikke uden videre kan tillade sig at rette andre fordi de skriver anderledes end en selv.

Find ti »fejl«!

Som smagsprøver på de nye Retskrivningsregler er der nedenfor anført 10 eksempler. De er alle sammen i overensstemmelse med den nye Retskrivningsordbog, mens de efter den gamle ordbog skulle skrives anderledes. Prøv at finde »fejlene« (nogle af eksemplerne er meget svære).

1. Hun smilede lumskt.
2. Lars's orkester har lige været i Frankrig.
3. Gå til myren, og bliv vis.
4. Vi får underskud, hvis publikum svigter, og der igen kommer prisforhøjelser.
5. Den nye opsætning blev en kæmpe succes.
6. De traf hinanden på en charterrejse til de Kanariske Øer.
7. Filmen var gudsjammerligt kedelig.
8. Lånet skal fornyes snarest.
9. Hen imod aften stilnede stormen af.
10. Han gengældte hilsnen med et genert smil.

Artiklen fortsætter på side 32 med løsninger og kommentarer til de enkelte eksempler.

Til lykke eller tillykke?

Om håndteringen af et princip i dansk retskrivning

I den nye udgave af Retskrivningsordbogen er det blevet tilladt at skrive *tillykke* i ét ord. Denne oplysning vil nok overraske mangen en læser som i årevis og i god tro har skrevet sådan i sine lykønskingsbreve. Men sammenskrivningen var faktisk i strid med Retskrivningsordbogen af 1955, der dikterede *til lykke* i to ord – ligesom *til dels*, *til gode*, *til højre*, *til leje*, *til sidst*, *til vejrs* og en lang række andre faste ordforbindelser med *til*.

At *tillykke* i ét ord har fået Dansk Sprognævns blå stempel betyder imidlertid ikke at *til lykke* i to ord fra nu af er en fejl: der er blevet frit valg mellem de to skrivemåder. Og det betyder mindst af alt at der er givet grønt lys for at sammenskrive »tildels« osv. Det korrekte er stadig at skrive sådanne forholdsordsled i to ord, altså *af sted*, *for øvrigt*, *fra neden*, *i alt*, *om bord*, *over styr*, *på ny*, *til leje*, *ved lige* og så fremdeles. Princippet står ved magt, selv om Sprognævnet i nogle få tilfælde har valgt at slække på det for at legitimere en form som er yderst almindelig og som ganske sikkert er blevet anvendt af de skrivende i den tro at den var korrekt; det gælder bl.a. *tillykke*, som da også for længst er godtaget af telegrafvæsenet (hvad det gennem årene har kostet statskassen skal der ikke gisnes om her).

Det selvstændige ords princip

Det er altså et princip i dansk retskrivning at et forholdsordsled skrives i så mange ord som leddet består af, altså eksempelvis *ad åre*, *for så vidt*, *i går morges*, *til syvende og sidst*. Men hermed er allerede indirekte sagt at princippet rækker langt videre, det indebærer at alt hvad man skriver på dansk deles op i så mange selvstændige ord som man kan erkende i teksten. Fornuften i dette princip er indlysende, og det råder da også i bogstavskrift overalt i verden. Men det er ikke helt så let at gennemføre som det umiddelbart ser ud til, for hvad er et ord?

Vi må først i korthed opholde os ved de tilfælde – og det er heldigvis de allerfleste – som ikke giver anledning til tvivl. Det er klart at *stor* og *by* er to forskellige

ord, men vi er også alle enige om at skelne mellem *en stor by* og *en storby*; vi regner altså *storby* for at være et tredje, selvstændigt ord. Begrundelsen for dette er tredobbelt: For det første kan vi høre en lydlig forskel, idet både tillægsordet *stor* og navneordet *by* udtales med tryk i *en 'stor by*, mens der kun er ét tryk i *en 'storby*. For det andet kan vi konstatere en grammatisk forskel, der ytrer sig i at *en stor by* i bestemt form hedder *den store by* og i flertal (*de*) *store byer*, hvorimod *en storby* bøjes på samme måde som det usammensatte navneord *by*, altså *storbyen*, *storbyer*, *storbyerne*. Og endelig, for det tredje, kan vi fornemme en nuanceforskell i betydningen: *en stor by* behøver i og for sig kun at være stor i udstrækning, og sprogligt kan betegnelsen modificeres både positivt og negativt til (fx) *en meget stor by* og *en temmelig stor by*; derimod er en *storby* skarpere defineret, ikke blot ved et højt indbyggertal og tæt bebyggelse, men også ved komplicerede trafikale, sociale og kulturelle mønstre, dvs. at sammensætningen *storby* betegner et andet og mere specielt begreb end den blotte sammenstilling af *stor* og *by*.

De samme lydlig og grammatiske kendetegn og i mange tilfælde også en tilsvarende særegen betydning finder vi ved sammensatte tillægsord og udsagnsord, fx *højteknologisk*, *sønderknust*, *maskinskrive*, *opsætte*, *tilrettelægge*. Lige så lidt som de sammensatte navneord volder de nogen problemer.

Men når det gælder biord, bindeord og forholdsord, der er ubøjelige og desuden har en ret abstrakt betydning, er det vanskeligere at bestemme hvornår vi har at gøre med en egentlig sammensæt-

ning. Bør man skrive *der på*, *efter som*, *for til*, *inden under*, *når som helst* etc. – eller *derpå*, *eftersom*, *fortil*, *indenunder*, *nårsomhelst* osv.? Hvad stiller man op med udtryk der består af et velkendt forholdsord plus et led der netop ikke synes at være et selvstændigt ord – bør man skrive sådanne udtryk ud i ét, altså fx *ifjor*, *iflæng*, *itu*, *omkap*, *omkuld*, *overskrævs*, *påsned*, *tilfals*, *tilfulde*, *tilovers*? Og er det hensigtsmæssigt altid at skrive fx *alle hånde*, *des værre*, *en gang*, *hvor vidt*, *i følge*, *lige glad*, *lige så*, *med mindre*, *over alt*, *over hovedet*, *selv om*, *så vel*, *under hånden*, *vist nok* i to ord – uanset hvordan udtrykket i den givne sammenhæng skal forstås?

Teori og praksis i 1800-årene

Spørgsmål som disse har aldrig fundet en fuldt tilfredsstillende løsning, hverken i teori eller i praksis. Vor ældste retskrivningsordbog af Jacob Baden (1799) registrerer en dengang fremherskende tendens til at foretrække sammenskrivning ikke blot af forholdsordsled med overført betydning som (være) *forhaanden*, *ifald* 'såfremt', *overmaade*, (sætte) *overstyr*, *undertiden*, men også af adskillige andre forholdsordsled, fx *afsted*, *imøde*, *ombord*, *tilgavns*, og i det hele taget af faste ordforbindelser, således *allevegne*, *hvadsomhelst*, *hvorlængge*, *mangegange*, *nogensinde*, *selvsamme*, *sommetider*. Omtrent samme praksis følger Christian Molbech, hvis ordbøger (1813, 1833, 1859) blev toneangivende i de næste to generationer. Han begrunder den med at »egentligen gives der ingen anden *almindelig* Regel for Retskrivningen af alle sammensatte Ord end den: at ethvert Ord, som Sprog-

læren erkiender for en ægte Sammen-sætning, skrives uden Adskillelse som eet Ord. Mest maa man vogte sig for at adskille saadanne Ord, som efter Adskillelsen ganske forandre deres Bemærkelse [dvs. betydning], eller i det mindste blive meget tvetydige; (f.Ex. *endeel, efterhaanden, overhovedet, mangelunde, fremdeles*)«; og i fortsættelse heraf formulerer Molbech reglen om at skelne ortografisk mellem forholdsord og biord: »ud ad Vinduet – bøie noget udad« (1813, s. 61).

Hverken Baden eller Molbech gik dog så vidt som visse teoretikere der på det nærmeste løb linen ud, idet de anbefalede sammenskrivninger som *aflave, forlængesiden, forsaavidtsom, iaftes, ialmindelighed, ihenseendetil, ilive, istedenfor, iutide, medrette, ovenikjøbet, tilsøes, udentvivl* (Bloch 1805, s. 49; Høegh-Guldberg 1809, s. 105; Bøgh 1822, s. 195-196).

Modsat gik Rasmus Rask ind for at alle sådanne ordforbindelser burde adskilles i deres bestanddele, undtagen i overført betydning, »da Retskrivningslæren her ikke egentlig kan give anden Regel end den: hvad der er sammensat til ét Ord skrives ud i ét, men ikke hvad der er sammenstillet, for at udtrykke ét Begreb, hvilket vilde gå i det uendelige og aldeles ubestemte« (1826, s. 322). Men det er et ironisk vidnesbyrd om tidens almindelige skrivevaner at Rask rundt omkring i selv samme bog har adskillige sammenskrivninger imod princippet, fx *formeget, hvilket som helst, ikke desmindre, ligesålidet, nogensinde, sånær som, såsnart, tildels*; og i overført betydning både *ifølge* og *i Følge*.

I det lange løb blev det Rasmus Rasks

grundsyn der sejrede. Som led i et fælles reformprogram fastslog deltagerne i det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm 1869 at unødvendig sammenskrivning af ord bør undgås (Lyngby 1870, s. 20-22), og allerede i 1872 anbefalede Undervisningsministeriet samme regel i et cirkulære til skolerne. Et egentligt påbud kom det dog først til i en bekendtgørelse af 1889 om retskrivningen »til Brug og nøje Efterlevelse i alle offentlige Skoler«; i de udførlige forskrifter indgår Molbechs regel om sondringen mellem forholdsord og biord: *bag efter ham*, men *komme bagefter*, ligesom der skelnes mellem fx *han kom hen imod mig* og – »i overført Betydning« – *henimod Aften*. En kreds af konservative skribenter, der samledes om hvad de kaldte »den litteraire Retskrivning«, forsøgte at fastholde sammenskrivninger som *afsted, allevegne, iflæng, iforgaars, istand, paa-sned, paatide, tilhaande, tillive, tilsengs* – hvad der er bemærkelsesværdigt i betragtning af at den samme kreds gik varmt ind for de store begyndelsesbogstaver i navneordene, som undervisningsministeren havde været på nippet til at afskaffe; i den nye officielle retskrivning ville de citerede udtryk netop fremtræde med positiv særbehandling af navneordene: *af Sted, i Forgaars, paa Tide, til Sengs* osv. Men traditionen vakte allerede, og i kraft af skoleundervisningen blev de ministerielle forskrifter snart retningsgivende for hele samfundet.

Dagens dansk

Hermed er ikke sagt at reglerne blev eller bliver overholdt til punkt og prikke. Der er vedblivende en udbredt tilbøjelighed

til at sammenskrive visse ordforbindelser som efter de officielle forskrifter skal holdes adskilt. Det gælder forbindelser som *indenfor*, *udenfor*, *overfor*, *udfra* anvendt som forholdsord; dernæst forholdsord med en styrelse der enten ikke umiddelbart erkendes som et selvstændigt ord eller synes at have en unormal betydning, fx *ifjor*, *igår*, *ombord*, *overstyr*, *tilfulde*, *tilstede*; fremdeles faste forholdsordsled der opfattes som selvstændige biord, eksempelvis *afsted*, *forlængst*, *forresten*, *forøvrigt*, *ialt*, *igang*, *istand*, *påny*, *tillykke*, *tilsidst*; og endelig en række faste forbindelser af stedord, biord og bindeord som *ejheller*, *hvasomhelst*, *hveranden*, *nogensinde* (for hvad betyder *sinde*?), *nårsomhelst*, *selvom*, *sommetider*, *stadigvæk*.

Isoleret set er der næppe noget af dette som virker særlig påfaldende, endsige urimeligt, og det er fristende at spørge: Kan Sprognævnet da ikke bare godkende hele herligheden?

Svaret er nej, ikke *hele* herligheden kan godkendes, for konsekvenserne er uoverskuelige. Til eksempel måtte sammenskrivningen *igår* for en systematisk betragtning medføre ikke blot *idag*, *imorgen*, *iforgårs*, *iaftes*, men også *iforgårsaftes*, *iovermorgeneftermiddag* osv. Ganske vist tænker de skrivende sædvanligvis ikke i sådanne baner, og det er sjældent i vore dage at møde så vidt-dreven sammenskrivning som *ganskevist*, *hellerikke*, *idetheletaget*, *ihvertfald*, *ikkedestomindre*, *ikkeengang*, *iogforsig*, *sletingen*, *såatsige*, *tilogmed*, *trodsalt* (Cicero: Retoriske Skrifter II, oversat og kommenteret af Mogens Leisner-Jensen, 1979). Men der er ingen tvivl om at det af Rasmus Rask opstillede

princip, som Undervisningsministeriet i 1889 udformede til et detaljeret regelsæt, er det som både i teori og i praksis er lettest at håndtere, og det er afgjort fornuftigst at holde fast ved det som norm. Så gør det mindre til sagen at der jævnlig syndes mod det i det små; allerede Rask bemærkede en passant »at dette Æmne ikke hører til de vigtigste i Retskrivningslæren« (1826, s. 320).

Men som sagt har Sprognævnet i den nye Retskrivningsordbog (1986) firet en lille smule af ved at tillade nogle få meget udbredte sammenskrivninger. Tiden vil vise om det er til nogen lykke.

Citeret litteratur

Jacob Baden: Dansk ortografisk Ordbog (1799).

Bekjendtgørelse om Retskrivningen 7/6 1889, i Lovtidende 1889, s. 242-252.

Søren Nic. Joh. Bloch: Grundtræk til en Dansk Retskrivningslære (1805).

M. F. G. Bøgh: Dansk Retskrivningslære (1822).

Cirkulære til samtlige Skoledirektioner 21/2 1872, i Ministerialtidende A 1872, s. 29.

F. Høegh-Guldberg: Dannersprogets Retskrivning og Toneklang (1809).

Den litteraire Retskrivning. Vedtægter samt orthographisk og grammatisk Raadgiver (1889).

K. J. L yngby: Det nordiske retskrivningsmøde i Stokholm (1870).

Christian Molbech: Dansk Haand-Ordbog (1813).

samme: Dansk Ordbog (1833, 2. udg. 1859).

R. Rask: Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære (1826).

Allan Karker

f. 1926, lektor i nordiske sprog ved Aarhus Universitet, medlem af Dansk Sprognævn

Kommaer

Siden 1918 har der været et afsnit med retskrivningsregler i den officielle danske retskrivningsordbog. Og lige siden disse første officielle retskrivningsregler har der været to ligestillede måder at sætte kommaer på i dansk.

Den ene måde er det grammatiske kommateringssystem (»kryds og bolle-kommaet«). Det er det næsten alle har lært i skolen. Den anden måde er pausekommasystemet, og det er der ret få der har lært.

Den umiddelbart mest iøjnefaldende forskel på tekster med grammatiske kommaer og tekster med pausekommaer er antallet af kommaer. Der er flest i en tekst med grammatiske kommaer, først og fremmest foran *at*, *der*,

hvad, *hvilket* mv. – I et senere nummer af Nyt fra Sprognævnet vil vi komme nærmere ind på forskellene mellem de to kommateringssystemer.

En af grundene til at det grammatiske komma dominerer i praksis er muligvis at der aldrig har været givet særlig grundige regler for pausekommaet i de officielle retskrivningsordbøger. Det er der rådet bod på nu: I den nye Retskrivningsordbog får man en lige så udførlig besked om pausekommaet som om det grammatiske komma.

Der er altså stadig to kommasystemer i dansk, og det afspejler sig også i dette nummer af Nyt fra Sprognævnet – ligesom det har afspejlet sig i tidligere numre. I usignede artikler bruges der pausekommaer, mens de enkelte forfattere af signerede artikler selv bestemmer hvilket system de vil følge.

Statsministeren af Carsten Graabæk

Det er nu ikke alt der ligner kommafejl der behøver at være det. Hvis der fx »mangler« kommaer foran ord som *at*, *der* eller *som*, er der måske bare sat pausekommaer i stedet for grammatiske kommaer (»kryds og bolle-kommaet«). De to slags kommaer har været sidestillede i dansk siden 1918, og det er de også i den nye Retskrivningsordbog.

Majonæse – i historisk belysning

Skal ordene nu til at staves, ligesom de udtales? Det spørgsmål blev stillet mange gange sidste sommer, da offentligheden pludselig begyndte at interessere sig for den nye retskrivningsordbog.

Mange havde set *mayonnaise* gengivet *majonæse* og *roastbeef* stavet *rostbøf* – og på den baggrund mente de, at kursen var klar: Dansk skal lydstavet.

Hvis det var tilfældet, havde man også måttet anerkende varianter som *majunæse*, *majunæs* og *majonæs*, for sådan er der mange, der siger. Og *roastbeef* kan udtales på utallige måder og med rimelighed staves: *røvst-*, *rovst-*, *rust-* kombineret med *-bøf* og *-bif*.

Faktisk ville vores alfabet slet ikke slå til, hvis vi skulle gengive vores udtale. Vi ville have brug for et tegn for den engelske r-lyd i *roast-*, vi ville få brug for en længdeprik til at angive, at nogle har lang vokal i *-beef* og andre kort osv.

Alligevel er de nye stavemuligheder *majonæse* og *rostbøf* tættere på dansk udtale end de tidligere enerådende staveformer, men der er ikke tale om en ny kurs. Der er gennem længere tid sket små justeringer i stavningen af fremmedord. En gang gjorde man *lieutenant* til *løjtnant*, *strike* til *strejke* og *milieu* til *miljø*, og denne gang er der også tale om justeringer af ganske få ord af fremmed oprindelse. Og så må man huske, at der også er eksempler på, at ord, der tidligere havde en fordansket stavemåde, nu får én, der mere stemmer med det långivende sprog: *margerit* bliver til *marguerit*, *bolsje* til *bolche* og *ægyptisk* til *egyptisk*.

Lydskrift

Skriftsystemer kan være gengivelser af det, ordene betyder. Det kender man fra andre kulturer, og det kender man fra skilte og anvisninger. Sikkerhedsregler på fly er ofte formet som en kombination af ideogrammer (billedskrift) og bogstavskrift. Det har den fordel, at man kan forstå en stor del af oplysningerne, selv om man ikke kender det sprog, der ledsager tegningerne.

Stavelsesskrift kendes også, dog ikke fra vores kultur (der ses bort fra rebusser). Også dette system kræver virkelig mange forskellige tegn.

Fordelen ved bogstavskrift er, at man kan klare sig med meget få tegn, fx 29. Bogstaverne betyder ikke noget hver for sig, de er gengivelser af lyde, ikke af stavelser eller betydninger. Grundprincippet for vores skriftsystem – og for alle andre inden for vores kulturkreds – er dét, at man ved hjælp af synlige symboler giver *udtalen*. Der er tale om en lydskrift...

Men

systemet er ikke og har aldrig været sådan, at hver lyd gengives på samme måde altid, eller at hvert tegn altid har den samme lydværdis.

Gorm den Gamle

Allerede runealfabetet gengav kun ufuldstændigt datidens udtale. Det ældre runealfabet rummede 24 tegn, det yngre kun 16. Vi ved, at denne nedskæring med en tredjedel af tegninventaret ikke betyder, at man gik over til at bruge færre lyde i dansk. Der skete blot det, at en hel del af tegnene fik flere lydverdier. Lad os se på den lille Jellingsten (selve

Y N R Ø A : Y N + N Y A :
 k u r m R k u n u k R

Y + R Þ I : Y N B T : Þ N 4 I :
 k a r þ i k u b l þ u s i

+ F T : Þ N R N I : Y N + N :
 a f t þ u r u i k u n u

4 I + T : T + T Ø + R Y + A : B N T
 s i n a t a n m a r k a R b u t

Indskriften på den lille Jellingsten. Bogstavet R betegner en særlig r-lyd (oprindeligt et stemt s), og þ svarer til engelsk *th* i fx *thing*. Indskriften kan oversættes til 'Gorm konge gjorde disse kumler efter Tyra, sin kone, Danmarks bod'; *kumler* betyder 'mindesmærker'.

indskriften er gengivet på figuren). Teg-
 nene har formodentlig haft følgende lyd-
 værdi (R = en særlig r-lyd; ø = blødt d;
 þ = engelsk *th* i fx *thing*; streg over en
 vokal betegner, at den er lang):

GormR konungr
 gærði kumbl þōsi
 æft þyrwi konu
 sīna, Danmarkar bōt.

Alene tegnet k har altså kunnet gengive 3
 lyde og lydcombinationer:

k i kubl
 ng i kunukR
 g i karþi.

Og tegnet u har værdien

o i kurmr
 u i kubl
 ø i þusi

Med indførelsen af det latinske alfabet
 fik man ganske vist flere bogstaver, men
 heller ikke dette indebar nogen én til én
 korrespondance mellem bogstav og lyd.
 Samme ord kunne ofte gengives på flere
 forskellige måder selv i samme tekst.
 Særlig broget blev det mod slutningen
 af middelalderen. Ordet *mælk* blev fx i
 samme tekst gengivet på disse forskellige
 måder:

myølk, miælk, mielc, mielch, melc.

Christian III

Da der med bogtrykkerkunsten og Christian III's danske bibel kom lidt mere system i tingene, blev der enklere forbindelseslinier mellem skrift og udtale; men skriften afspejlede ofte en ældre udtale og (vigtigere): Den afspejlede østdansk og københavnsk udtale i højere grad end vestdansk. Men ingen dansker kunne her finde sin udtale gengivet på en konsekvent måde.

I de følgende århundreder stredes de lærde så om, hvorvidt man skulle »modernisere« dansk retskrivning og gøre den mere lydner («fonetisk»), eller om man skulle følge traditionen og de gamle mestre. Ja, der var dem, der mente, at man skulle indrette udtalen efter skriften.

Margrethe II

Også i dag findes der fortalere for en gennemgribende reform, der kan gøre afstanden mellem tale og skrift mindre. Det er navnlig pædagogiske hensyn, der anføres til støtte for den opfattelse. For begynderen er det faktisk noget vanskeligt at se systemet bag stavemåder som *af*, *vejr*, *seksten*, *de*, og *det* – for nu at tage nogle af sprogets almindeligste ord.

Men en gennemgribende reform har næppe nogen fortalere i Dansk Sprog-nævn. En udtalenær retskrivning har nemlig den ulempe, at den tvinger os til at foretage en række valg mellem mange forskellige former, der varierer bestemt af den talendes alder, sociale og geografiske baggrund, af situation og distinkthed (tydelighed). Skal vi skrive *meget*, *mare*, *maddet*, *maet*, *møj*, *moj*? Skal vi skrive *cykel*, *cikel* eller måske tage skridtet fuldt ud og vælge mellem *sikkel* og

sykkel? Skal vi vælge *fik* eller *fek*, *hurtig*(g) eller *hortig*(g), skal vi følge østdanskerne og skrive *landed*, *kasted*, *fanged* eller vestdanskerne og skrive *landet*, *kastet*, *fanget* – eller måske skrive *lande*, *kaste*, *fange* som mange faktisk siger? Skal vi følge de unge og skrive *forstyre*, *forviret*, *fære*, *støre* eller de ældre og skrive *forstyrre*, *forvirret*, *færre*, *større*? *Præst* eller *prast*, *frem* eller *fram*, *græsk* eller *grask*? Hvad med *koncern*, *konsern*, *konsørn*, *konsøn*?

Hver mand sin retskrivning

Man kunne selvfølgelig også tillade, at hver enkelt staver ordene, som han eller hun selv udtaler dem, men så ville enhver skriftligt overført meddelelse rumme en masse unødvendig og utilsigtet information. Noget af det bedste ved en standardiseret retskrivning er netop dette, at den kan gøre meddelelsen til det centrale uden at viderebringe noget om den talendes alder, dialekt, køn, sociale status, humør, tandstilling osv. Det danske skriftsprog er så viseligt indrettet, at hvis den slags oplysninger skal gives, kan ordenes indhold tage sig af den opgave. Formen røber det ikke i sig selv. Det er, uden for kunstneriske sammenhænge, et umisteligt gode. Vi er principielt alle lige for retskrivningen.

Gav vi los for individuel stavning, ville endvidere edb-systemer og tekstbehandlingsanlæg miste en stor del af deres brugsværdi – kun stavekontrollen kunne forenkles til en enkelt sætning: »Lyt te din ajen udtale å skriv løs!«

Konsekvent gengivelse af rigsmålsudtalen

Så var der den mulighed at skære igenem og sige: O.k., vi gør en standardiseret *rigsmålsudtale* til grundlag for en mere konsekvent retskrivning. Hvorfor skrive samme lyd med forskelligt bogstav? Lad os skrive kort æ-lyd med *æ*, kort ø-lyd med *ø* osv.: *hæst*, *kænde*, *væn* i stedet for *hest*, *kende*, *ven* og *løst*, *køs*, *skølle* i stedet for *lyst*, *kys*, *skylle* osv. Lad os skrive aj-forbindelsen *aj*, ikke kun i *maj* og *haj*, men også i *lajlighed*, *svajse*, *daj*, *saj*, *laje*, *spajepølse*, *sajsten*. Lad os skrive *nn* og *ll* i stedet for *nd* og *ld*: *finne*, *kanne*, *falle*, *kalle* osv.

Selv om det ser overskueligt ud, ville det indebære en dramatisk ændring af dansk retskrivning, og i de 50 år, der ville gå med gammel og ny retskrivning side om side i kaotisk sameksistens, ville talesproget sikkert ændre sig, således at man igen måtte reformere. Hertil kommer, at ordbøger, leksikoner, opslagsværker og kataloger måtte omorganiseres. Omkostningen er af en fremtrædende sprogmand vurderet til at være på størrelse med udgifterne ved opførelsen af en Storebæltsbro.

Hus forbi

Dansk Sprognævn har gennem mange år givet udtryk for skepsis over for vidtgående forslag om ændringer i retskrivningen, herunder ændringer i udtalenær retning. Det har ikke sin baggrund i en generel konservatisme, men i den opfattelse, at den danske offentlighed vil være mest interesseret i begrænsede justeringer på retskrivningens område. I Norge har man tradition for jævnlige reformer, der omfatter både nynorsk og bok-

mål, og man har i hundrede år vænnet sig til ret hurtig fornorskning af hyppige fremmedord (*ålreit* (= all right), *tøff* (= tough) osv.). Når kolleger i Norsk språkråd har foreslået nævnet at fordanske fremmedord i en hurtigere takt, har reaktionen været venligt afvisende, netop af hensyn til danskernes modvilje mod radikale nystavninger. Også derfor var majonæse-krigen sommeren 1985 en kamp mod vindmøller, og det var pressens folk, der førte sig frem som *Don Kikâte/Dong Kisjot*.

Jørn Lund

f. 1946, professor i dansk sprog ved Danmarks Lærerhøjskole, medlem af Dansk Sprognævn

HISTORIEN OM ET ORD

Retskrivning

Ordet *retskrivning* kan spores tilbage til 1759, nemlig til H. von Aphelen: Den Kgl. Ord-Bog, II, Dansk og Fransk. Ordet er et såkaldt oversættelseslån fra tysk *Rechtschreibung*. Dette ord er dannet i 1500-tallet som oversættelse af det græsk-latinske ord *orthographia*, et ord vi jo kender på dansk som *ortografi*, og som har været i brug siden 1720. En endnu ældre betegnelse er *skriverigtighed* (går tilbage til 1663).

Første stavelse i ordet *retskrivning* er tillægsordet *ret*, og navneordet betegner

derfor 'den rette skrivning', 'den rigtige måde at skrive på'.

Et lidt kortere ensbetydende ord er *retskrift*. Det blev dannet i 1922 af sprogforskeren Otto Jespersen som modsætning til *lydskrift* (ikke »lydskrivning«) og forekom i hvert fald endnu i 1960'erne.

Et næsten ensbetydende ord er *retstavning*. Det har været brugt siden 1812 og er nok dannet efter svensk *rättstavning* (kendt siden 1810). Ordbog over det danske Sprog betegner det i 1937 som sjældent, men denne oplysning stemmer ikke længere; mindst siden 1960'erne har det været meget almindeligt, især blandt pædagoger, og ved folkeskolens afgangsprøve hedder prøven i retskrivning nu *retstavningsprøve*. Det har et lidt snævrere betydningsområde end *retskrivning*, for mens dette sidste traditionelt også omfatter fx tegnsætning, tænkes der med *retstavning* kun på brugen af bogstaver.

I ordene *retskrivning* og *retstavning* angiver den første stavelse at der er tale om en rettesnor, en norm. Det usammensatte ord *stavning* kan derimod betegne en stavemåde eller et sæt af stavemåder uden hensyn til om de stemmer med en norm, og svarer således til engelsk *spelling*. Det usammensatte ord *skrivning* bruges ikke mere i denne betydning. Det gør det tyske ord *Schreibung* derimod stadig.

På tysk har man på tilsvarende måde til ordet *Orthographie* dannet *Graphie* 'stavning', 'stavemåde' (jf. fransk *graphie*). Også på dansk kunne vi danne et sådant ord: »grafi«, hvis vi ville have et internationalt ord.

Ordet *retskrivning* er første led i mange sammensatte ord, således *retskriv-*

ningslære, som indgår i titlen på Rasmus Rasks berømte værk fra 1826: Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære med Hensyn til Stamsproget og Nabosproget. En anden vigtig sammensætning er *retskrivningsordbog*. Den første ordbog med dette ord i sit navn er H. P. Holsts Dansk Retskrivningsordbog, 1863. Den første danske retskrivningsordbog er imidlertid Jacob Badens fra 1799, men den hed Dansk ortografisk Ordbog. Og den første officielle danske retskrivningsordbog, Svend Grundtvigs fra 1872, hed heller ikke noget med *retskrivning* men Dansk Haandordbog (se nærmere s. 19).

Ordet *retskrivningsordbog* kendes på andre sprog også i norsk: *rettskrivningsordbok* (bokmål) og *rettskrivningsordbok* (nynorsk), og i tysk: *Rechtschreibwörterbuch*.

Arne Hamburger

f. 1921, amanuensis i Dansk Sprognævn

Retskrivningsreglerne (fortsat)

Løsninger og kommentarer til eksemplerne side 23 (Find ti »fejll«!).

I kolonnen til venstre står de skrivemåder der var korrekte efter den gamle Retskrivningsordbog (RO 1955), og i kolonnen til højre de skrivemåder der er korrekte efter den nye ordbog (RO 1986). Sidetal og paragrafnumre henviser til den pågældende ordbog. Bemærk at der både efter de gamle og de nye regler kan være mere end én korrekt stavemåde.

RO 1955	RO 1986
1. lumsk (§ 26 + s. 151)	lumsk el. lumskt (§ 26 + s. 264)
2. Lars' el. Larses (§ 22)	Lars' el. Lars's el. Larses (§ 21.2)
3. viis (§ 5)	vis (§ 7)
4. .. svigter og der .. (§ 40.2.b)	.. svigter og der .. el. .. svigter, og der .. (§ 50.2)
5. kæmpesucces (§ 15 + s. 142)	kæmpesucces el. kæmpe succes (§ 18.3, 19.3 + s. 249)
6. De Kanariske Øer el. De kanariske Øer (§ 9.A.2.b)	de Kanariske Øer el. De Kanariske Øer (§ 12.2)
7. gudsjammerlig (§ 30)	gudsjammerlig el. gudsjammerligt (§ 38.2)
8. fornys (§ 32.a)	fornyes el. fornys (§ 19.1.b)
9. Henimod aften .. (§ 20)	Hen imod aften .. (§ 19.1)
10. hilsenen (s. 99)	hilsenen el. hilsnen (§ 23 + s. 185)

Kommentarer

1. Efter de gamle regler var der kun enkelte af de tillægsord der ender på *-sk*, der kunne få tilføjet *-t* i intetkøn. Efter de nye regler er der flere ord hvor man valgfrit kan tilføje *-t*, altså fx *lumsk(t)*. (Der er dog stadig masser af *sk*-ord der ikke kan få *-t*, fx *engelsk*, *fynsk*, *elektrisk*).

2. I ord der ender på *-s*, *-x* eller *-z* er den meget almindelige skrivemåde med ejefald på *-s* (dvs. apostrof + *s*) nu blevet tilladt. Men de gamle skrivemåder med apostrof alene (*Lars'*, *Marx'*) eller med *-es* (*Larses*, *Marxes*) er også stadig korrekte.

3. Efter den nye Retskrivningsordbog er der ikke længere noget dansk ord hvor der skrives dobbelt vokal for at vise at vokalen er lang. (Formerne *viis* og *viist* var tidligere de eneste hvor man brugte dobbelt vokal på den måde).

4. Efter reglerne for grammatisk kommatering sætter man komma omkring bisætninger, fx *Vi får underskud, hvis publikum svigter, og hvis der igen kommer prisforhøjelser*. Men hvis to sideordnede bisætninger havde fælles indledningsord (her *hvis*), måtte man ikke sætte komma mellem dem. Man skulle altså skrive *Vi får underskud, hvis publikum svigter og der igen kommer prisforhøjelser* – uden komma mellem *svigter* og *og*. Efter de nye regler er dette forbud blevet ophævet, og det er blevet valgfrit om man vil sætte komma i sådanne tilfælde.

5. I den nye Retskrivningsordbog er *kæmpe* opført som et selvstændigt tillægsord, og man kan altså nu skelne mellem *en kæmpe høj* (en meget stor høj) og *en kæmpehøj* (en gravhøj). Tidligere skulle *kæmpe* ligesom andre forstærkende ord altid skrives sammen

Tillægsord.

- § 26. Blandt de tillægsord, som er uforandrede i intetkøn, kan nævnes ord på *-sk*, som betegner nationalitet, samt ordene på *-isk*: *et engelsk ægtepar, et fransk hus, et krigerisk væsen, et dyrisk hyl*; der kan skrives *fersk* eller *ferskt vand, frisk* eller *friskt kød, et rask* eller *et raskt angreb, et barsk* el. *barskt svar*. Om tillægsord på *-ig* anvendt som biord se § 30.

1955-ordbogens paragraf om tillægsord der ender på *-sk*.

Reglen om at ord der betegner nationalitet eller ender på *-isk*, ikke kan få tilføjlet *-t*, gælder også efter den nye ordbog.

med det følgende ord, fx *kæmpestor, kæmpesucces*.

6. Tidligere skulle første og sidste ord i egennavne der består af mere end ét ord, skrives med stort begyndelsesbogstav, og derudover kunne de øvrige mere betydelige ord (dvs. andre ord end kendeord, forholdsord og lign.) valgfrit skrives med stort eller lille. Man skrev altså: *De kanariske Øer* eller *De Kanariske Øer*. Efter de nye regler skal alle mere betydelige ord skrives med stort, og et kendeord der står som første ord kan valgfrit skrives med stort eller lille. Nu skriver man altså: *De Kanariske Øer* eller *de Kanariske Øer*.

7. Et af de helt store problemer i dansk retskrivning er brugen af *-t* eller ej på en række biord, især ord der ender på *-ig, -lig* eller *-vis*. I den nye ordbog er det i en lang række tilfælde blevet tilladt at bruge *-t* hvor man tidligere ikke måtte, fx *gudsjammerlig(t) kedelig*. Bemærk dog at det også stadig er tilladt at lade være med at sætte *-t* på i sådanne tilfælde.

8. Tidligere indskød man kun *e* i bøjningsformer af udsagnsord, der i navneform ender på *-i* eller *-u*, fx *Det duer ikke, Huset befries*. Efter de nye regler må man også indskyde *e* i ord der ender på *-y*, fx *Lånet fornyses*. Samtidig er det blevet gjort valgfrit om man vil indskyde et *e* i sådanne former; det er altså altid korrekt at skrive uden *e*, fx *dur, befris, fornys*.

9. Den gamle regel om at man skriver forbindelser som fx *bag på* i to ord når de har en styrelse, og i ét når de ikke har en styrelse, er bevaret i den nye ordbog: *Han sad bag på cyklen*, men: *Han sad bagpå*. Tidligere var der enkelte undtagelser fra denne regel, så at man fx skrev *Det var henimod aften*, men: *Hun kom hen imod mig*. I den nye ordbog er disse undtagelser fra hovedreglen fjernet.

10. Man kan ofte være i tvivl om et *e* skal med eller ej i bøjningsformer af ord der ender på *-el, -en* og *-er*. Skriver man fx *gaffelen* eller *gaflen, hilsener* eller *hilsner*? Der kan ikke gives faste regler på dette område, men i den nye Retskriv-

§ 26. Tillægsord på -sk

De fleste af de tillægsord, der ender på -sk, kan ikke tilføje endelsen -t i intetkøn:

et tysk ægtepar
et persisk marked
et fynsk bondehus
et freudsk kompleks
et musikalsk eventyr
et arkæologisk fund
økonomisk demokrati
Hegnet er elektrisk.
Fyret starter automatisk.
Desserten smagte himmelsk.

Ved enstavelsesord, der ikke betegner nationalitet eller geografisk tilhørsforhold, og som ikke er afledninger til personnavne, kan man dog valgfrit tilføje -t i intetkøn:

et lumsk(t) smil
fersk(t) kød
Hun gik rask(t) til.
Smørret var harsk(t).
Øllet smagte besk(t).
Hun smilede skælmsk(t).

Valgfriheden gælder også, når sådanne enstavelsesord indgår i sammensætninger og afledninger som fx *menneskeffjendsk*, *ufrisk*, *uhumsk*.

Det kan undertiden virke påfaldende at tilføje -t. Bemærk, at det er valgfrit, om man vil tilføje -t eller ej, og at det altså altid er korrekt at lade være med at sætte -t på tillægsord, der ender på -sk.

1986-ordbogens paragraf om tillægsord der ender på -sk.

Det er nu blevet tilladt at sætte -t på flere sk-ord end før, fx *et lumskt smil*, *Hun smilede skælmskt*, men det er også stadig tilladt at lade være. Og det er stadig de allerfleste ord der ender på -sk, som ikke kan få -t, fx nationalitetsbetegnelser som *tysk*, *engelsk* og afledte ord som *musikalsk*, *økonomisk* og *himmelsk*.

ningsordbog er det blevet tilladt at udelade *e* i mange flere tilfælde end før, fx *gaf(fe)len*, *hils(e)ner*, *of(fe)ret*.

De 10 eksempler er som nævnt kun prøver på de nye Retskrivningsregler, og kommentarerne ovenfor giver kun korte signalementer af de forskellige ændringer. Den som ønsker at tilegne sig de nye regler fuldt ud, må naturligvis gå til Retskrivningsreglerne i selve ordbogen. Derudover vil der også i de kommende numre af Nyt fra Sprognævnet være artikler som nærmere orienterer om nyhederne i Retskrivningsreglerne.

Henrik Galberg Jacobsen

f. 1944, amanuensis i Dansk Sprognævn

SPØRGSMÅL OG SVAR

Hattedame

Spørgsmål: Kan det oplyses hvornår ordet *hattedame* første gang blev brugt? Ordet bliver brugt nedsættende om en midaldrende eller ældre (overklasse)kvinde som medvirker i godtgørende arbejde og eventuelt også går til foredrag og lign.

Svar: Vi har noteret ordet brugt på denne måde siden 1972, men kan naturligvis ikke garantere at brugen ikke er ældre. I ordbøger (inkl. slangordbøger) er *hattedame* i denne betydning ikke nævnt før i Jens Axelsen: Dansk-engelsk Ordbog, 9. udgave (1984).

Udefra kommende eller udefrakommende?

Spørgsmål: Skriver man *udefra kommende* eller *udefrakommende*?

Svar: Begge skrivemåder kan være korrekte. Ordforbindelsen kan enten udtales med lige stærkt tryk på *udefra* og *kommende* eller med stærkest tryk (hovedtryk) på *udefra* og svagere tryk (bityk) på *kommende*. Svarende til disse to udtaler kan der enten skrives *udefra kommende* i to ord (ligesom fx *rød vin* og *ilde lugt*) eller *udefrakommende* i ét ord (ligesom fx *rødvin* og *ildelugt*).

Holde tommelfingre

Spørgsmål: Tidligere sagde man altid *krydse fingre*, men nu kan man også høre *holde tommelfingre*. Hvad hedder det egentlig, og hvordan gør man når man holder tommelfingre?

Svar: Som De selv er opmærksom på, bruges begge talemåder, og så vidt vi kan se i samme betydning, nemlig som udtryk for at man ønsker held (eller ønsker at afværge uheld) for nogen eller noget. Det almindeligste af de to udtryk er nok *krydse fingre (for)*; det er med i flere ordbøger. Udtrykket *holde tommelfingre (for)* er derimod ikke med i ordbøgerne, men vi kender det fra aviser og blade. Der har vi også set udtrykket *krydse tommelfingre (for)*, der formentlig er en sammenblanding af de to andre udtryk.

Vogel-Jørgensen: Bevingede ord, 5. udgave (1963), har udtrykket »holde tommelfingren for nogen«. Det oplyses at det er et gammelt »overtro-udtryk for at hjælpe vedkommende til lykke«, og

der henvises til at det indgår i et ordsprog hos Peder Låle. I Christiern Pedersens udgave af Peder Låles ordsprog fra 1515 er det pågældende ordsprog nr. 794 og har denne form: »Halt tømell i neffuen naar dig falder løcke till« (dvs.: »Hold tommel i næven når dig falder lykke til«). Meningen med ordsproget forklarer Christiern Pedersen på denne måde: »tenenda est fortuna« (dvs. 'man skal holde fast på lykken').

Hvordan man rent faktisk gør når man holder tommelfingeren for nogen, fremgår tydeligere af Peder Låles latinske version af ordsproget, der oversat til moderne dansk lyder: »Tommelfingeren skal omsluttet af næven når lykken gives til dig« (»Pugno claudetur pollex cum fors tibi detur«). Skikken med at holde tommelfingre (og krydse fingre) er også omtalt i Iørn Piø: Den lille overtro (Politikens Forlag, 1973), s. 64. Det nævnes dér at det at man klemmer tommelfingrene inde for at bringe andre held er omtalt allerede af den romerske forfatter Plinius i det første århundrede efter Kristus.

Hvor mange er et par?

Spørgsmål: Hvor mange er *et par*? Når man taler om sko, sokker og lign., er det indlysende at det drejer sig om 2. Men når man siger »Der kommer et par mennesker« eller »Det varer et par minutter«, mener jeg at *et par* kan være fra 2 til 5. Min gemal er dog af en anden mening – og vi håber I kan hjælpe os.

Svar: Det er rigtigt at *par* betyder 'to' i forbindelser som fx *et par sko* og *et par sokker*. Men når det drejer sig om forbindelser som *Der kommer bare et par*

mennesker, *Det varer et par minutter* er det vanskeligere at give en præcis afgrænsning af betydningen. Nedadtil må det dreje sig om mindst to, men hvor grænsen går opadtil er ikke til at sige.

Ifølge Ordbog over det danske Sprog, bind 16 (1936), spalte 475, kan *par* bl. a. bruges til at betegne 'et forholdvis ringe antal' eller 'nogle få stykker', og det kan jo – afhængigt af sammenhængen i øvrigt – godt være temmelig mange. Vi tør ikke sætte tal på, men man kan bemærke at det i nogle tilfælde drejer sig om en 2-3-4 stykker (fx *Han var vel et par og tyve år*), mens det i andre kan komme betydelig højere op; fx kan *et par ord* 'en kort bemærkning' jo indeholde et stort antal enkeltord.

Billige priser

Spørgsmål: Det generer mig at se forretninger reklamere med *billige priser*. Det må da være *billige varer* og *lave priser*.

Svar: Vi er klar over at der er en del der har lært at man ikke må sige *billige priser*, men i stedet bør tale om fx *billige varer* og *lave priser*. Man kan derfor risikere at blive kritiseret hvis man bruger ordforbindelser som *billige priser* eller *Priserne er billige*, og det kan naturligvis være en grund til at være lidt tilbageholdende.

Men i øvrigt mener vi ikke at der er rimelig grund til at undgå at tale om *billige priser*, og vi mener især ikke at det er rimeligt at forfølge og kritisere sådanne formuleringer. Der er tale om en både udbredt og gammel sprogbrug, der hænger sammen med at *billig* tidligere betød 'rimelig' (jf. *ubillig* = 'urimelig'). Oprindeligt var det altså *priserne* der kunne

være *billige*, mens det strengt taget var ulogisk at tale om *billige varer*. Når brugen af forbindelsen *billige priser* i dag opfattes som en »sprogfejl« er det først og fremmest af folk der direkte har lært at man ikke må sige sådan, mens den næppe virker ulogisk eller afstikkende på danske sprogbrugere i øvrigt.

Kronraget

Spørgsmål: Kan man virkelig kalde en der er pilskaldet for *kronraget*?

Svar: Ifølge Ordbog over det danske Sprog (bind 11, 1929) og Nudansk Ordbog (12. udgave, 1984) kan *kronrage* både betyde 'rage alt håret på hovedet af' og 'rage håret af issen (ved tonsur)'. Ordbog over det danske Sprog oplyser at *kronrage* har kunnet bruges i den første betydning i hvert fald siden 1820. Men det er nok rigtigt at det i dag er almindeligst at bruge *kronraget* om en der er barberet så han har en krans af hår omkring den skaldede isse.

Råhygge

Spørgsmål: Hvad betyder ordet *råhygge*, og hvad kommer det af?

Svar: Ordet *råhygge* betyder ifølge Nudansk Ordbog (12. udgave, 1984) 'intens hygge' (navneord) eller 'hygge sig intenst' (udsagnsord). Det er dannet af *rå* + *hygge*, hvor *hygge* er det sædvanlige ord *hygge* og *rå* fungerer som et forstærkende førsteled. Denne forstærkende brug af *rå* er formentlig inspireret af den lignende brug i ordene *råkold* og *råstyrke*.

I mere slangpræget sprog kan udsagnsordet *råhygge* også betyde 'have

samleje', og det rent forstærkende *rå* kan desuden forekomme i ord som *råfedt* ('meget fedt', dvs. 'alle tiders') og *råstærkt* ('meget stærkt').

Falafel

Spørgsmål: Findes der et ord *falafel* på dansk, og hvis der gør hvad betyder det?

Svar: Vi har det indtryk at ordet efterhånden er kendt af en hel del danske, og vi har et par citater med det, bl. a. fra spisekort i restauranter med orientalsk mad. Men vi kender ingen dansk ordbog hvor ordet er med. Derimod står det i en amerikansk ordbog fra 1973. Bogen oplyser at ordet i al fald kan spores tilbage til 1971 på engelsk, at ordet kommer fra arabisk og nyhebraisk og at det udtales med tryk på *-la-*; dette sidste mener vi også gælder dansk.

Ordet *falafel* bruges om små krydrede kikærtefrikadeller, sædvanligvis serveret i et pitabrød med salat.

Og eller at?

Spørgsmål: Skriver man *og* eller *at* i »Det kan godt gå hen *og/at* blive sent«? Man kan jo ikke høre forskel her.

Svar: Man skriver *og*: »Det kan godt gå hen *og* blive sent«. Grunden hertil er at navnemåden *blive* er sideordnet med navnemåden *gå* – og til en sådan sideordning kan man ikke bruge *at*, men kun *og*. At der virkelig er tale om en sideordning af *gå* og *blive*, kan man se hvis man ændrer (*kan*) *gå* til en anden form: *blive* vil så automatisk blive ændret til den samme form, fx »Det *går* nok hen og *bliver* sent« eller »Det *gik* hen og *blev* sent«, og her kan *at* jo ikke bruges.

Nye bøger fra Sprognævnet

Retskrivningsordbogen

Retskrivningsordbogen udkom 25. september 1986. Den afløser den gamle Retskrivningsordbog fra 1955 (Den Grønne).

Den nye ordbog er udarbejdet af Dansk Sprognævn og er nærmere omtalt i artiklerne i dette nummer af Nyt fra Sprognævnet. Bogen er på 622 sider og kan kun købes i boghandelen (70 kr.; Gyldendal).

Om den nye Retskrivningsordbog

Samtidig med den nye Retskrivningsordbog har Dansk Sprognævn udsendt et hæfte med titlen *Om den nye Retskrivningsordbog*. Ved hjælp af det kan man hurtigt få et systematisk overblik over hvad der er foretaget af ændringer i den nye ordbog. Hæftet er opdelt i to hovedafsnit, ét om ændringerne i selve ordbogen og ét om ændringerne i Retskrivningsreglerne.

Hæftet *Om den nye Retskrivningsordbog* er skrevet af Erik Hansen og Henrik Galberg Jacobsen, der begge har været medarbejdere ved ordbogen. Det er på 40 sider og kan kun købes i boghandelen (22,50 kr.; Gyldendal).

Sprog i Norden 1986

1986-årgangen af de nordiske sprognævns og Nordisk Sprogsekretariats fælles årsskrift *Språk i Norden/Sprog i Norden* er netop udsendt. Den indeholder ligesom de tidligere årgange artikler om sprogproblemer i de nordiske lande og oversigter over ny litteratur om de nordiske sprog.

Temaet for det netop udsendte bind er det sprogsociologiske klima i Norden, dvs. de forskellige holdninger til fx fremmedord og sprogrensning i de enkelte lande. Det danske bidrag er skrevet af Jørn Lund. Af særlig interesse for danske læsere kan desuden nævnes en artikel om det danske sprog i grænselandet (af Knud Fanø) og en artikel om sprognævnenes telefonrådgivning (af Catharina Grünbaum).

Sprog i Norden 1986 er på 159 sider og kan kun købes i boghandelen (61 kr.; Gyldendal).

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn. Det udkommer 4 gange om året og koster 40 kr. (inkl. moms og forsendelse) for en årgang. Man kan kun tegne abonnement ved at indbetale 40 kr. på Sprognævnets postgirokonto 6 10 17 20.

Hvis bladet skal sendes til en anden adresse end indbetalerens, beder vi om at det fremgår udtrykkeligt af indbetalingen.

Artikler med navn står for den enkelte forfatters regning. Usignerede artikler giver udtryk for Sprognævnets mening.

Eftertryk er tilladt når kilden angives.

ISSN: 0550-7332

Tryk: Bianco Luno A/S, København

Dansk Sprognævn

Vester Voldgade 115

1552 København V

Postgiro 6 10 17 20

Telefon 01 11 37 05 (oplysning 10-14)

Nyt fra Sprognævnet

1986 · 3/september

Nu er den her!	1
Fra ordbogens værksted	2
Nye ordformer og staveformer	8
RO i klassen	12
Danske retskrivningsordbøger	16
Om ordudvalget i den nye Retskrivningsordbog	20
Retskrivningsreglerne	22
Til lykke eller tillykke?	23
Kommaer	27
Majonæse – i historisk belysning	28
Historien om et ord: Retskrivning	31
Retskrivningsreglerne (fortsat)	32
Spørgsmål og svar	36
Nye bøger fra Sprognævnet	39

Næste nummer udkommer i november
1986.